

N. IORGĂ

ȘCOALĂ ȘI CULTURĂ

RESUMAT DE LECȚII
LA UNIVERSITATEA
DIN BUCUREȘTI

BUCUREȘTI
1934

N. IORGA

ȘCOALĂ ȘI CULTURĂ

RESUMAT DE LECȚII
LA UNIVERSITATEA
DIN BUCUREȘTI

BUCUREȘTI
1934

N. IORGA

ȘCOALĂ ȘI CULTURĂ

— RESUMAT DE LECȚII LA UNIVERSITATE —

I.

În monarhia orientală

Sântem deprinși a considera școala așa cum o avem ca un lucru foarte vechiu, îndreptățit și menit a fi veșnic. Nu s'ar putea altfel decât ca învățământul creat de Colegiile iesuite și închis în casarma lui Napoleon I-iu. Școala primară obligatorie, oricât ți-ar dispăcea tendințele Statului, care poate apuca pe drumuri străine de convingerile d-tale și opuse direcției în care ai voi să-ți îndrepti copiii. Necesitatea trecerii într'un învățământ secundar interminabil pe care în zădar am încercat să-l desfac în cele două părți organice: gimnasiu de cultură generală și liceu de pregătire pentru Universitate. Învățământul secundar, dacă se poate gratuit, să ducă neapărat la Universitățile cu burse, căminuri și cantine. Iar acesta să te răstoarne mecanic într'o funcție asigurată.

Întrebările asupra originii școlii se fac tot mai rare și n'au răsunset. Cândva am întâlnit într'o cuminte enciclopedie germană ideia că școala pleacă toată de la creștinism, de la lecția de catehism din pridvor, de la educația celor „chemați“, a „catehumenilor“, cari trebuiau, firește, să învețe patru lucruri: dogma, simbolica, ritualul, morala. E o părere îndreptățită pentru o epocă, dar ea trebuie întinsă și asupra altora și pusă în legătură și cu alte situații.

La începutul culturii omenești au fost monarhiile de acum patru mii de ani, în cele două văi creatoare: a

Nilului, și a Tigrului și Eufratului. Pe acea vreme nu se făcea nici poezie lirică, nici roman, nici știință pentru știință, nici artă pentru artă. Se scriau rugăciuni pentru a întovărăși pe mort în altă lume, unele povești fantastice, unele plângeri: se clădia, se sculpta, se zugrăvia pentru templele zeilor ori pentru palatele monarhului înzeit. Simțul dezvoltării ca o necesitate nu exista; schimbările veniau doar momentan prin vre-o impunere trecătoare. Nu se fabrica prin școală ca azi — și cu ce rezultate de indiferență sau de revoltă! — conștiința cetățeanului.

Dar unele lucruri trebuiau învățate. Religia de rituri stricte și solemne, pe care le-a moștenit creștinismul ortodox și mai ales catolic, așa de bogat în gesturi, cerea o lungă și grea inițiere. O pregătire tehnică era necesară pentru artiști. Și, în civilizația Babiloniei, cu terribile pedepse — asupra cărora nu se putea reveni prin apeluri și despăgubiri — a regelui Hamurabi, cu normele comerciale pe care le recunoaștem în mii de tablete și cilindre de ceramică, era nevoie de judecători și de interpreți, poate și de apărători, cari trebuiau să fe deprinși.

Era deci o învățătură. O învățătură corespunzând stării de lucruri din societate. O învățătură care nu se schimba, fiindcă societatea ea însăși rămânea neschimbată. Dar nu era o școală nici în aceste domenii de religie, tehnică industrială și artistică, drept.

Azi dăm cunoștinți prevăzute în programe de caracter general, pentru orice profesor, pentru orice elev, în orice loc s'ar afla, la orice s'ar destina, afară de școlile de meserii. Aceste cunoștinți se predau oricui vine. Ele se întind asupra unei mase din bănci care nu are nimic comun cu viața însăși a învățătorului oarecum abstract. Nu e nici legătura de sentiment, nici aceia de colaborare.

Odată meșterul se pregătia cum ni-o arată Vasari în „Viețile pictorilor“. În locul Școlii de Bele Arte, ucenicul dat patronului. Acesta-l întrebuițează ca o mică slugă a atelierului. Mătură, cumpără și — trage cu ochiul,

fură meseria, și ce se fură așa, se prinde. Mestecă de la ovreme colorile. E pus să facă un colț de veșmânt. Apoi un picior încălțat. O mână, la care se cere atâta delicateță. Și la capăt, hăt târziu, face dumnezeiasca înfățișare a figurii. A doua zi, trece la lucrul *lui*, la „capodoperă“.

În atelierele tipografice de la noi așa se face și astăzi, și de aceia, trecând prin cumpărarea de pâne și brânză pentru lucrători, prin ghionturi și palme, inseparabile de debut, se ajunge la meșterii buni pe cari-i avem.

Așa se făcea și atunci prin transmiterea, ca un *dar*, ca un *mister*, în casa comună a științii, a meșteșugului. Se dădea sufletul întreg și sufletul întreg se primia. Ideia abstractă, norma imutabilă nu existau. Nu se ciopliseră băncile și nu se înălțase catedra. Nu se ivise noțiunea atestatului, a certificatului, a diplomei. Și cine era „absolvent“ n’avea dreptul de a se imobiliza în siguranța locului căpătat. El trebuia să lupte necontenit, pentru a-l păstra, cu cei de vrâsta lui, cu cei ce se îngrămădiau pe urmă. O nobilă întrecere până la închiderea ochilor.

II.

Școala grecească.

Învățământul în monarhia orientală e același pentru toți și pentru toate timpurile. Meșteșugul se transmite din generație în generație. Curentele nu există în acest conservatism îndărătnic. Totul e doar legat de divinitățile care rămân neschimbate. Numai câte un rege capricios poate ordona în artă o formă, care nu-i supraviețuiește. Norma se întoarce îndată la linia ei fixă.

Grecia e absolut alta supt acest raport, fundamental. Aici totul e în funcție de prefacere, de adăugire, de interpretare nouă. Nu există religie de basă, „biblie“, ca aceia a Evreilor, care ni-a fost trecută și nouă, textul hotărâtor și etern, de la care apoi, cum a fost cu literatura, cu arta creștină atâta vreme, și peste tot evul mediu, să se plece în orice direcție. Ci, din potrivă, religia greacă s'a sporit cu fiecare nou poet, s'a transformat ca sens cu fiecare nou cugetător. Aici de la societate, prin creatorii pe cari ea-i cuprinde, vine însăși credința.

Natura, de altfel, instantaneu însuflețită, cu nimfele apelor, Driadele și Hamadriadele pădurilor, cu glasul adânc al lui Pan răsunând din fund de codru, trăiește în funcție de făurirea omenească de chipuri și de legende.

În această Grecie apoi, forma nu țâșnește odată cu ideia sau odată cu sentimentul, ca la Orientali, inconsistent, instinctiv, dintr'o bucată, fără teorie premer-

gătoare, fără critică pe urma ei. Aici inițierea în formă e o absolută nevoie: în forma chibzuită, cântărită și corectată, care creiază prin sine și poate trăi pentru sine.

În sfârșit, aici omul e elementul hotărâtor. Grecii au cutezat nu numai a se simți represintanți ai unei umanități autonome, dar și a îmbrăca în umanitatea lor totul: ape, păduri, munți, ceruri, zeii răspândiți în toate domeniile unei naturi când zâmbitoare, când subpămîntean teribilă.

Deci vom avea oare un învățământ corespunzător acestor osebiri? Da și nu. În „didascalia“ grecească se simte credința în om și cultul pentru formă. Dar, pe lângă faptul că atâta rămâne în afară de dânsa, religia, între altele, fiind atât de liberă, atât de practic profană — afară de unele culturi din Tracia ori venite din Asia —, încât nu e nevoie să se învețe formule și să se deprindă rituri, grija de formă ajunge de la o bucată de vreme a robi.

Mai mult în literatură decât în artă, unde sânt marii realizatori, dar nu se poate constata ucenicia, se impune tot mai imperios nevoia învățăturii de *grammata*, cea ce cuprinde și alfabet, și silabisire, și lectură, și retorică, și poetică, și chiar o oarecare cantitate de filosofie.

Va veni un timp când totul s'a schimbat împrejur, dar singura religie școlară, a formei, se va păstra neatinsă, producând strălucitori oameni neadaptabili.

Venind din lumea răsăriteană, unde a condus și el pe cei „zece mii“, chemați în ajutor de Cir cel Tânăr contra fratelui său Artaxerxe, cunoscător al datinilor de educație ale Orientului persan, Xenofont, elev modest al lui Socrate și, în același timp, istoric, economist și filosof, expune în *Ciropedia* sa, „roman“ numai în ce privește cadrul, pentru a cuprinde în el anume idei de pedagogie etică, un alt sistem de creștere, real și adaptabil la necesitățile societății, sistem persan, pe care Perșii noi, însă, vicioși, leneși, corupți l-au pă-

răsit, — spune el la sfârșit, — ca să ajungă într'o stare de decădere, pe care de sigur că el o exagerează:

Educația veche la Perși e pentru toate vrâstele. Ea se potrivește scopului societății politice și leagă deprinderea căpătată în îndeplinirea funcției sociale. Nu se află la ei ca la Greci libertatea de învățământ și apoi, pentru cel neînștiințat, care fură, lovește, scandalisează, pedeapsa. „Deci, la dînșii, nu se începe ca la cele mai multe cârmuri, care permit oricui vrea să li educe copiii și, ajungând de vrâstă, să facă aceia ce vor și apoi li poruncesc să nu fure, să nu răpească, să nu între prin case cu sila, să nu cuteze ceia ce nu e drept, să nu facă desfrânări, să nu refuze ascultarea Guvernului și tot așa altele ca acestea, iar, dacă vre unul le calcă întru câtva, i-au fixat pedeapsa. Cu legile Perșilor, prevenind, se îngrijesc ca de la început să nu fie cetățeni capabili de a se ocupa de vre-un lucru rău sau rușinos“.

În piața fără afaceri și fără zgomot se adună, neapărat, copiii, cu hrana de acasă, cu șeful lor. Împreună, cu exerciții militare, până la șaisprezece-șaptesprezece ani, ei învață *virtuți*, mijloace de luptă: a nu pârî, a nu fi nerecunoscători, a fi cuviincioși și cumpătați. Efebii au acum sarcini de supraveghere, păzind orașul.

Regele-i duce la vânat, cum va face apoi Împăratul bizantin și Sultanul otoman, pentru a-i deprinde cu greutățile războiului. Oamenii maturi au judecățile, dar alegerile de dregători sînt numai treaba bătrânilor.

În acest fel o mobilizare materială și morală a societății întregi e cu putință, de la copil până la moșneag, răspunzând perfect scopului pe care și l-a pus înainte.

Pe când, astăzi, în învățământul românesc, la temelie e tot cunoștința enciclopedică a vechiului Colegiu iesuit și poezia sentimentală a epocii romantice, atunci când societatea e de mult pe alte drumuri, care se pot urma numai aruncând în urmă cea mai mare parte din greoiul bagaj inutil al pregătirii prin școală.

III.

Învățământ formal, învățământ de dialectică, învățământ liber în Elada.

Școala contra căreia, pentru că nu dă virtuți acelor pe cari altfel îi amenință pedepsele, se ridică autorul *Ciropediei* avea, spun rarile și săracele izvoare, împărțiri, „palestra“ fiind la început altceva decât învățământul obișnuit, și în ea „copiii“ erau deosebiți de „tineri“, fără să ni putem da sama ce puteau fi deosebirile de program în predarea materiilor amestecate așa cum au rămas și în evul mediu: aritmetică, geometrie, astronomie fiind alături de retorică și de filosofie.

Ea rămâne aceeași, cultivând forma pentru o lume care i-a dat atâta însemnătate și care a știut să o ridice așa de sus. Dar de jur împrejur societatea evolua.

Supt raportul politic, ea trecea de la regalitatea sacră și patriarhală la „tiranii“ lui Pisistrat, de la aceasta la regimul „republican“ al arhonților, apoi la monarhia de influență a lui Pericle, la primatul lui Alcibiade, la regimul celor treizeci de tirani, la faza ultimă în care orice om în fruntea unei armate putea căpăta o supunere întrupată în statuia de argint din Agora. Supt raportul artistic, vechea Atenă, de artă străină, timidă, stângace, era înlocuită cu splendorile stilului celui nou. Supt cel literar se trecea, în tragedie, de la maiestatea lucrând prin sugestii terifițe a lui Eschil la armonia lui Sofocle, la argumentări dibace ca ale lui Euripide, iar, în comedie, de la limbajul crud de pamfletar beat al lui Aristofane la tipurile delicat fixate de un Menandru și Difil.

În veacul lui Pericle elocvența governa. O elocvență fără spontaneitate, bine pregătită îndelung, ca în discursurile fabricate de Tucidide, cărora li va urma strânsa țesătură logică din cuvântările lui Demostene. Pentru acest fel de a vorbi, ținând la convingerea metodică, trebuie lecții de scrimă oratorică, de dialectică. De aici școala, așa de mult calomniată, a sofistilor.

Ei nu pot opune criticei socratice operele lor. Învățători de discuție, merg din loc în loc și oferă a fabrica oratori prin exercițiile, în toate sensurile, ale cugetării. Nu predică răul și nu combat binele. Aceasta nu-i privește: misiunea lor e de a da gândului răpezi-ciune, nerv, legătură, de a prepara pentru luptă nu numai în procese, ci și, mai ales, în ciocnirile politice din piața publică. Ei represintă învățământul superior al dreptului mărgenit la nevoile practice ale zilei.

Socrate se ridică împotriva lor, om al cărui sistem de argumentare singur îl cunoaștem în adevăr, mărturiile lui Platon, o minte creatoare de o genială originalitate, neputând reproduce nimic fără a-l transforma, deci și diforma. Acesta nu lucrează pentru Atena, pentru *acest* loc și pentru *atâta* loc. Trecutul orașului, nevoile lui reale îl interesează prea puțin. Universitatea lui umană trece peste hotarele ateniene. Se adresează omului, îndepărtat de cauzele prime, pentru a-l face ca întrebându-se pe sine să descopere baza sigură a unei cugetări care merge apoi, ca și a sofistilor, din judecată în judecată.

Între el și cetate, cu zeii și cu prejudecățile ei, e de la început un duel. Tinerii cari se adună, puțini, în jurul lui se desfac, întocmai ca, mai târziu, creștinii de Imperiul roman, de sfintele datorii cetățenești, care acuma nu-i mai privesc. Ei se pierd în *generalul uman*.

O întreagă filosofie *pentru puțini* pleacă de aici, revenind une ori la acea nevoie esențială a spiritului grecesc care era metafisica. Ea e însă pentru mințile alese. De aceia niciodată încredințarea abstractă nu devine la ei toți, de toate „școlile“ — ceia ce n'are

sens școlar —, o convingere. De aceia nici nu sânt lupte fanatice, ducând până la încăierări și vărsările de sânge. Fiindcă, dacă ar fi altfel, dacă s'ar fi ivit martirii după acela care el însuși a băut otrava, la șaiszeci și nouă de ani, ca un gest de sfidare al unui „nepatriot“ în fața cetății mărgenite în toate sensurile, creștinismul n'ar fi fost poate de nevoie.

Socrate bătea drumurile și până la cea din urmă tavernă, iar ucenicii lui discutau convorbind în cursul lungilor plimbări prin grădini ca a lui Akademos: *în-vățământul lor de conștiință nega școala de formă.*

IV.

Școala în epoca elenistică.

Alexandru-cel-Mare s'a jertfit pe sine, perind în mi-
asmele Șatelarabului, și a jertfit țara sa, poporul său,
care ar fi putut să creeze în scurtă vreme un mare
Imperiu balcano-carpatic pentru a desăvârși opera pe
care de mult, în toate provinciile monarhiei orientale,
în Egiptul inițierii lui Herodot, al centrului de comerț
elen de la Naucratis în Persia, cu arhitecți, medici și
istorici greci, o începuse poporul grecesc el însuși.
La tot ce făcuse trecutul s'a adaus astfel, nu prin „cu-
cerirea“ lui, ci prin capitularea Statului oriental, tot ce
putea să deie prestigiul lui de biruitor și existența Sta-
tului unitar, a Statului rămas unitar chiar după împărțirea între generalii moștenitori, între diadohi, din-
tre cari nu era unul care să nu dorească întegrarea
prin el și pentru el a împărăției Macedoneanului.

S'a întins astfel asupra tuturor popoarelor de cul-
tură din Răsărit o civilizație, nu de suprafață și tre-
cătoare, ci durabilă și adâncă, de și incapabilă de o con-
tinuă și puternică dezvoltare. Acea civilizație a elenis-
mului de caracter „ecumenic“, general, care era une
ori inferioară insulelor de adevărată civilizație elenică,
neredusă și neamestecată, pe care avântul firesc al po-
porului grecesc nesprijinit de Stat o crease ici și colo.

Această civilizație, primită de popoare fără literatură,
li punea înainte o literatură imensă, scrisă în timpuri
deosebite și în deosebite forme ale aceleiași limbi, o
literatură care nu se putea înțelege dintr'o dată, ci

cerea un studiu îndelungat. Cu atât mai mult, cu cât nu era vorba numai de cetirea și înțelegerea, ci de scrierea, așa cum era ea, a unei alte literaturi, de către oameni cari, de rasă deosebită, semită, egipteană, trebuiau să-și însușească, dacă nu un sens, care nu mai putea să fie înviat, măcar forma acestor opere fără păreche.

Pe de altă parte, dacă Alexandru-cel-Mare, „persisat“ răpede, s'a gândit să facă o mare școală militară pentru toți supușii, și pentru camarazii săi, în care să se topească toate națiunile în aceeași clasă de ostași strânși în jurul stăpânului — așa cum vor face-o peste un mileniu și jumătate Rușii cu Institutul de cadeți de la Petersburg, — școală în care direcția trebuia dată de ai săi, colonizați în tot cuprinsul vastului imperiu, trebuia ca oricărui dintre acești supuși să i se infiltreze, nu spiritul cetățenesc, mort cu libertatea cetățitorilor, ci acela de respectuoasă, de religioasă supunere. E de crezut, de și lipsesc izvoarele, că au existat școli elementare asemenea cu acelea în care Austria lui Iosif al I -lea fabrica pe „der gute Unterthan“, „bunul supus“.

Dar pentru acești monarhi absoluți, mândri de originea lor greacă sau quasi-greacă, era o necesitate aceia pe care o arată istoricul Polibiu, vorbind de orice om politic, de a cunoaște enciclopedia bunei creșteri de atunci: astrologie, geometrie și ceva filosofie chiar. De aici nevoia preceptorului, — și chiar pentru fruntașii acestei societăți care puneau mai mare temei pe cultură decât aceia chiar cari o creaseră.

Alexandru fusese și el învățat acasă, de cineva care era Aristotele el însuși. Deci, lângă filosoful care trăiește între filosofi, departe de rostul mărgenirii prin orice formă politică și liber de a critica orice și pe oricine, avem acum pe filosoful atras și reținut, hrănit și plătit de Curte. Așa a fost crescut Ptolomeu I-ii. Din recunoștință pentru astfel de învățătură s'a făcut la Alexandria *Museul*, care s'a dovedit a nu fi o școală înaltă, ci cu totul alt ceva: un ospiciu de cugetători, dându-li și ospețele împreună, așa-numitele *syssetia*,

pentru care era alocat un fond. Numai nebunul Ptolemeu Physkon a avut ciudata idee de a izgoni pe toți filosofii, și pe medici pe de-asupra.

Medicina avea în Orient legături cu templele: ca și boala, ea venia de la zei. Rețetele se păstrau printr'o transmisiune ocultă. Când se trecu de la această primă fază, studiul medicinei, pus firește în legătură cu toată cultura generală filosofică, dădu, încă de atunci, pe așa-numiții „iatrofilosofi“. Asemenea studii erau cu atât mai indicate, cu cât tineretul astronomilor și matematicilor — aceștia din urmă fiind și de o știință sacră — avea o străveche moștenire științifică, la care se adăugiau și științe naturale și noțiuni de „fiziologie“, Egiptul având corporația milenară a fabricanților de mumii umane și animale.

Perise scolastica odată cu dominarea prin argumentație a oamenilor din cetatea cea mică. Dar retorica se cerea pentru marile ceremonii pompoase, mai ales în Siria și în Pergam. Deci școlile în care se deprindea largă perioadă luxoasă a Asiei se întâlnesc la Rodos, la Cos, și Romanii vor învăța în prima insulă o frașă pe care până atunci n'o cunoscuseră.

În același timp se mută din loc în loc oamenii cari țin școala de gramatică și dau *akroaseis*, mai mult conferințe decât lecții, prin care se capătă cunoștința rațională a formei stilistice îmbrățișate de toate popoarele.

V.

Învățământul și societatea la Roma și în Imperiul roman.

Învățământul roman începător nu putea să fie decât, adevărit, de astfel, și prin izvoare, cel din casa părintească.

El singur putea pregăti pe Roman, pe patriciul roman, singurul de care se ținea samă, pentru misiunea lui în viață. *Pater familias*, stăpân absolut, fără margini, era și preotul care oficia cultul strămoșilor, al Larilor și Penașilor casei; și era și educatorul, acela care transmitea cunoștința trecutului, simțul datoriilor în viața publică.

Lețiile și exemplele de acasă, pregătirea militară a soldatului în legiune ajungeau astfel unei societăți foarte simple, având un singur scop, militar, și care nu hrănea ambiții de acelea pentru al căror serviciu se cer ființe omenești individualizate.

În acest mediu patriarhal apărură străinii, mai mult liberi, cari predau un învățământ străin în forme străine și, la început, chiar în limba lor străină. Exercițiul de cugetare cu care deprindeau pe ucenicii lor, cari li veniau din cele d'întăiu familii ale Romei, îngrijora: această cugetare ascuțită, aceasta tăioasă sabie sofistică putând fi întrebuințată în orice direcție nu va aduce ea oare o schimbare totală în viața morală a societății care până atunci se menținuse neatinsă de nouătățile aduse de aiurea?

De fapt prin astfel de *ludi litterarii*, ale „literaților“, „magistrilor“, preceptorilor până și vechea limbă latină

a fost schimbată. S'a trecut de la propozițiile scurte ca niște formule de comandament, cum și erau de fapt, la fraza largă, la bogata perioadă, potrivită cu altă gândire. Și formele vechii limbi energice, abrupte, au fost rotunjite după cele elenice. S'a rupt astfel legătura, desăvârșită până atunci, între cei de sus și între mulțimea cetățenilor, s'a creat chiar la cei de sus un dualism continuu între limba din for și din literatură și aceia care continua să fie întrebuintată în familie.

Față de această intrusiune, periculoasă pentru bunele moravuri, după o perioadă de despreț, — căci ce interesa, mai la urmă, felul cum se creșteau copiii liberților, ai oamenilor veniți de aiurea?, — a venit una de hotărâri defensive. S'au alungat din Roma aceia cari tindeau să creeze un tineret incapabil de a și înțelege și de a-și continua înaintașii.

Dar e nespus de greu ca asemenea hotărâri să se menție. Aristocrația a prins gustul unei civilizații superioare ca înălțime a ideilor și perfecțiune a formei. Gracchii, Scipionii — ca și marele adversar al poporului roman, Hannibal, — sânt pătrunși de civilizația elenistică, nu de aceia, fragedă, plină de vigoare, a vechii Elade. De acolo vine o nouă pasiune politică, dorința de răsturnare, ambiția niciodată satisfăcută, care se desfac de la osebirea individualității din acel mediu așa de strâns unit până atunci: fapta unuia îmbucându-se, ca să zic așa, în fapta celuilalt. Tot de acolo o iubire pentru ostentație, o nevoie a gestului, un oarecare cabotinaj pe care-l simți și la Sulla, regele de fapt, când, despuindu-se prin singura lui voință de tot ce avuse, își pregătește un *exitus* de act al cincilea ca acela al retragerii sale.

În curând Imperiul va veni să adauge la tot ce a cules și a acumulat în folosul său de pretutindeni. August va găzdui un învățământ, deocamdată cu puțini pentru puțini, care e de fapt începutul școlii publice, școlii de Stat.

De acum înainte Împărații îi poartă grija. Vespasian și Titus fixează lefile, și vor fi pensii, ba chiar

burse pentru școlarii săraci. Traian, având lângă el, ca inspirator, și în campania dacică, pe elenisantul Adrian, pregătește o și mai netedă recunoaștere a școlii străine, care poate da oameni de lux, buni pentru a împodobi un absolutism în care cuvântul politic nu mai poate să aibă nicio valoare. Se ajunge la învățământul superior de modă grecească din *Athenaeum Romanum*, care spune prin titlul său însuși ce cuprinde și la ce înțelege a veni. Supt Alexandru Sever, înviindu-se de la o vreme și școala ateniană din Atena însăși, se fac osebiri între ceia ce numim noi catedră și între clasele de pregătire, de la inițierea în gramatică și calcul la gramatică și geometrie, la treapta cea mai înaltă, în care se predau știința gândului și aceia a graiului.

Fabrica de oratori și scriitori își află și descriitorul literar, arhipedagogul care a fost Quintilian. Forma a biruit într'o societate al cărei suflet e mort, tradiția și disciplina singure menținând-o.

Nu-i va fi greu creștinismului s'o înlătore dintr'un singur gest.

VI.

Creștinismul și școala lui.

Creștinismul întâlnește în calea sa trei feluri de școală: școala grecească, adoptată de Roma, a formei, școala filosofică pentru răspândirea ideilor și învățătura unor științi, în care se preda mai ales geometria, a cărei răpede desvoltare, mult mai presus de aritmetica întârziată, e datorită câtorva oameni de geniu.

El nu vrea să știe de niciuna din ele; de fapt nu vrea, nu poate să ție seamă de *școala însăși*, în locul căreia, ca totdeauna la marile prefaceri revoluționare, nu știe deocamdată ce să puie.

Când noua religie era în adevăr ea însăși — și nu va deveni astfel decât târziu, în evul mediu franciscan și reformat, — idealul chiar al vieții creștinești apărea așa. Cine știe ce neurmăribile influențe de dualism persan făceau pe primii creștini să urască tot ce e realitate, materialitate, ca o ispită a Satanei, ca un mijloc de corupție. Ochii sus la Dumnezeu! Sufletul să râvnească fericirea supremă a reunirii lui cu dânsul pentru eternitate! Gloria, averea nu sânt decât zădărnicii prin care acea veșnică fericire fără păreche se poate pierde. Bunul creștin se ferește, cu spaimă și cu despreț, de dânsul.

Și Statul, o formă, precum altă formă e cultura, toată cultura, literatura, arta, știința, învățământul, nu trebuie servit. Păcatele păgânismului sânt legate întregi de dânsul, pătat de toate viciile și spurcat de toate crimele. A-l sabota e o datorie; a-l provoca, a-l

sfida în persoana Împăratului, la prilejul serbătorilor naționale, care erau și cele religioase, e un merit ; pe cea mai înaltă treaptă, el se câștigă prin martiriu.

Creștinismul, de orice vârstă, căci nu se mai începe cu pregătirea copiilor singuri, învață crezul, rugăciunile ; el e înștiințat de primejdiile eresilor, dar nu o școală anume va îndeplini ultimul rost, așa de important: convorbirile de la om la om duc la rezultatul dorit, ferirea de infecția rătăcirilor. Ceva analog cu cercurile de propagandă ale doctrinelor de răsturnare, astăzi: socialism, comunism, anarhism, ale căror metode n'au fost străine creștinismului începător. Deocamdată se evită contactul cu un scris în care se ascund curse pentru sufletul acuma purificat și mântuit, cum se răspinge și influența turburătoare a artei păgâne.

Dar bariera între cultura veche și inspirația nouă o trec tot mai mulți. Imperiul și a arogat, ca păstrător al ordinii, anume drepturi față de creștinismul silît, de arianism mai ales, să se îndrepte la dânsul. Acum, la rândul ei, Biserica se încearcă a răpi acestui Stat întotdeauna gata de amestec ceva din factorii sufletești cari contribuie la întărirea lui. Pe băncile retoricilor, firește legați de un întreg trecut, se văd tot mai mulți dintre adepții legii lui Hristos.

Iulian, o figură așa de distinsă, întorcându-se la păgânism, pe care însă înțelege a-l face mistic, moral, aproape monoteist, luându-se creștinilor elemente esențiale de influență morală, simte marea putere a școlii. El oprește deci pe creștini de a fi sau profesori sau școlari. Ei nu trebuie să tragă de acolo contra Imperiului repaganisat arme a căror valoare o prețuiește el pe deplin.

Când „Apostatul“, „Parabatul“, moare în lagăr, creștinii reclamă dreptul la școală, la orice școală. Și astfel în fruntea acestei reveniri a lor la atac stau însiși colegii diu Constantinopol și Atena ai Împăratului care a dispărut: Sf. Grigore de Nazianza și Sf. Vasile, ambii Capadocieni. Opera lui Vasile ne poate lumina asupra noilor raporturi ale creștinismului cu școala formală,

corespunzătoare unei societăți pe care neofiții creștini voiseră s'o distrugă cu totul. Pune pe Sf. Luca lângă Homer și doctrina de renunțare la viață alături de fulgerul minții lui Aristotele. Recomandând simplitatea, fostul avocat și preceptor păstrează între operele sale, de un stil așa de muncit, o gramatică tot așa de seacă și de goală ca a celui mai îngust dintre retori. În el apare însuși dualismul disarmonic al unei culturi religioase în care ce se blastămă într'un loc se adoră în altul.

El strânge în jurul său rude, prieteni, ucenici. Începe deci învățământul de mănăstire, înainte de a se fi făcut organizarea unei școli pe numele lui, după „regula“ lui. Acolo, și nu în școlile publice se capătă tot învățământul religios. *Școala celor din lăuntru e acolo.*

Și astfel nu se întâmpină acel antagonism al învățământului nostru în care profesorul de științe naturale se luptă fără să vrea cu tradiția sacră din Cartea Facerii.

VII.

Școala alexandrină-romană și cultura bizantină

Între școală și literatură, cultură în genere, trebuie să existe un raport natural: cultura se oglindește în școală, nu școala este aceea care, cu liniile ei dur trase, să pretindă a impune literaturii forme păstrate prin tradiție și tendințele din care de mult să fi plecat inspirația.

În Atena de mai târziu nu se păstrase acest raport necesar. Și din această cauză cultura în toate formele ei a decăzut, spontaneitatea ei neconținut creatoare fiind împiedecată, apoi total desființată de învățământul pur formal, cugetarea singură păstrându-se încă până la închiderea, într'un târziu, a școlilor libere de filosofie. Grija de singure lucrurile din afară a fost cauza pentru care popoarele Orientului, pe lângă faptul că erau silite a întrebuița în scris altă limbă de cât cea vorbită a lor, au rămas, în epoca alexandrină, sterpe literar și artistic. În Roma tot pentru aceea opera de creațiune a devenit imposibilă.

În partea răsăriteană a Imperiului indivisibil în însăși esența sa, de aici, de la această instrucție sterilă și sterilizantă a venit ceea ce face antipatică și greu de gustat așa-zisa literatura bizantină, care, de altfel, se continuă, dar nu fără vioaie influențe apusene, venețiene, în insula Creta și apoi, prin scrisul fanariot, până în Grecia de azi, unde în multe domenii inspirația e însă cu totul alta. Se caută de oameni cari au făcut prea bine o școală de simplă filologie expresiile

cele mai rare, care sânt apoi sămănate în țesătura sintactică une ori cea mai complicată cu putință.

De aceia, cu toată admirația lui Krumbacher, „citorul“ bizantinologiei, nu ne putem încălzi de complicata frumuseță a melodului Romanos.

De aceia preferăm, cu toată vulgaritatea lor rabelaisiană, bucățile lui Ptochoprodromos, așa lingușitor și cerșitor cum este, pentru că, măcar, el ni vorbește, în limba curentă, de o viață constantinopolitană pe care însuși o trăiește.

Față de această cultură care s'a osândit la repetiții și la refaceri, la scholii și la comentare, atitudinea Imperiului absolutist nu poate fi decât una de încurajare și ocrotire, de legiferare și supraveghere, — tocmai ca în timpurile noastre.

Era o școală la Roma în sensul de până atunci, care, cu elevi până la douăzeci de ani, elibera diplome pentru viitorii funcționari, cum școli cam cu același scop, pe lângă cele speciale de teologie (și la Alexandria, dar abia observabile), de drept (la Berit), de medicină, se întâlnesc în marile centre ale Răsăritului: la Alexandria, la Antiochia, la Nisibis.

Acestei școli i-a dat contururi netede care s'au păstrat și pe vremea lui Iustinian, care a adus numai restricții religioase pentru profesori și, peste interdicția brutalului Împărat Phokas, până după Heracliu, Împăratul Teodosiu al II-lea, el însuși un prinț foarte bine crescut, un „caligraf“.

Reglementația din Mart 425, cuprinsă în Codicele Teodosian, prevede pentru acest institut, fixat în porticele de la Nord, zece profesori de gramatică greacă și zece de gramatică latină — deci, în această privință paritate, — dar cinci „sofiști“ greci și, pentru „elocvența romană“, numai trei; filosofia are numai un singur profesor, iar dreptului, care se va muta apoi cu totul aiurea, i se atribue doi. Profesorii sânt publici și oficiali, cu leafă, ca înaintașii lor de la Roma, și cu un rang în ierarhia „ordinii prime“.

Nimic din învățământul știinților, care nu e o con-

diție pentru viitorul funcționar. Niciun curs în legătură cu un mai vast orizont. „Umanitatea“ lipsește cu totul. La ce ar servi ea într’o societate unde tineretul trebuie educat pentru sclăvie? Nicio rază de poezie. De ce s’ar strecura ea când scopul fiecărui scriitor nu e să găsească drumuri noi, ci să arăte că a bătătorit îndelung, cu o sfântă răbdare, căile trecutului? De aici, prin influența școlii cu veșnic același program, riguros adus la îndeplinire, imobilitatea morală a unei societăți care, în domeniul cultural, se stinge tocmai de pe urma mijloacelor ei de a atinge perfecțiunea formală.

VIII.

Școala „Statului“, școala Bisericii și școala liberă

Învățământul oficial avea o singură menire: să dea pe omul cu studii, care să poată îndeplini cuviincios o funcție, să poată ținea o cuvântare și redacta un raport. Dar de sigur că nu din școala lui Teodosie vor ieși generalii, înalții funcționari, Împărații, chiar cari încep une ori ca rânđași la grajduri sau în alte asemeena funcții foarte umile.

Singură poleiala lui îi trebuie Statului. El n'are nici-un gând de învățatură populară, de „alfabetizare“ a societății întregi. Tot așa puțin îi pasă de „educația cetățenească“ prin care, azi, se caută. vai, cu atât de puțin folos!, să se creeze o legătură de credință, de devotament între Stat și între aceia cari n'ar trebui să atârne numai de dânsul, dar să-l și iubească și să-l susție din toate puterile lor. Pentru populația liniștită sânt spectacole și distribuțiile de hrană, pentru răsculați trupe de mercenari care o calcă în picioare, fără ca măcar să caute cineva pe urmă motivele, sociale sau de altă natură, ale mișcării.

Biserica trebuie să-și crească ea însăși oamenii, căci Statului nu i-o fi venit în minte să creeze el „Seminarii“ pentru aceasta. Mănăstirea are porțile deschise pentru viitori călugări, dar nu numai pentru aceia, ci și pentru oricine vrea să învețe. Aceia cari trăiesc în chiliile lor au avut puțința să învețe, în calitate de ciraci, de la înaintașii lor arta de a caligrafia și de a miniatura manuscriptele, ceia ce s'a făcut și la noi, mai

ales din veacul al XV-lea, pe o așa de largă scară. Se învață și tot ce trebuie pentru a înțelege subtilele opere de teologie, într'o vreme când discuția în jurul dogmelor are aceiași importanță ca aceia a crezurilor politice și sociale astăzi. În sfârșit, pe un timp când musica are un așa de mare rol, fiind învățată de oricine, și pentru modelarea sufletului și formarea caracterului, școala de cântări păstrează un rol deosebit, și de aceia și desvoltarea așa de frumoasă a cântecului de biserică în școala bizantină.

Toate aceste cunoștinți se capătă în mediul lor, în acel mediu bisericesc care lipsește așa de mult la școlile de preoți și călugări în vremile noastre.

Dar personalități de mare vază, de vastă influență, șefi ai clerului au totdeauna în jurul lor o samă de tineri cari-și capătă de la astfel de îndrumători direcția vieții. Înaintea oricărei dintre aceste personalități din această lume răsăriteană o întrebare se pune: la cine a învățat, pe cine continuă? Un singur om poate face astfel mai mult decât o întreagă școală, cu un bogat corp de profesori. Peste toată literatura bizantină se întinde acest fir neîntrerupt de transmisiune, în care nu se cuprinde nimic exterior, artificial și mut.

Nimeni n'a vroită vre-odată să oprească învățământul particular, nimeni nu și-a închipuit că are dreptul de a-i da profesori și de a-i supraveghia acțiunea. Învață fiecare unde vrea, cu cine vrea și cât vrea. Cea mai mare parte din oamenii culți ai Romei răsăritene sânt formați pe această cale.

De aici rezultă și puțința pe care o au acești oameni de a se potrivi după împrejurări. La dâșii, deprinși a-și căuta calea, nu se vor întâlni astfel de prăbușiri cum le-am văzut noi după marele cataclism al războiului, cu mii și mii de oameni „învățați“ cari se lasă duși fără nicio putere de reacțiune de valul vremii, scusându-se cu aceia că rosturile de conducere au fost în sama altora.

Să ne gândim numai la lupta, de două veacuri, contra Împăraților iconoclaști, cari închid mănăstirile, fac din

ele grajduri și casărmi, sfarmă icoanele, împărechează în circ pe călugări. Toate mijloacele de teroare au fost întrebuințate în două furioase asalturi contra supremației bisericești. Dar cei atacați n'au capitulat înaintea niciunei amenințări și de pe urma niciunei lovituri. Personalități ca a Sf. Teodor, egumenul de la Studion, și a lui Teofane Cronograful au suferit exilul și au ajuns la capătul muceniei lor fără a mărturisi o singură dată că dreptatea nu e cu dâșii. Eroii în rasă neagră ai apărării ortodoxiei merită fără îndoială aceeași admirație ca și cei cari au luptat pe câmpiile de bătaie. Un alt sistem de educație, unul ca al nostru, n'ar fi putut da aceste naturi de fier.

IX.

Învățământul apusean până la Carol-cel-Mare

În Italia învățământul pentru a fabrica funcționari a putut să aibă o bucată de vreme același caracter ca și în Imperiul de Răsărit în toată acea parte din secolul al V-lea în care Împărații apuseni se trimet de la Constantinopol și legăturile între cele două jumătăți ale lumii romane sânt deosebit de strânse. De și n'avem izvoare, putem admite, cred, această identitate.

Schimbarea produsă de așa-numită „usurpare“ a lui Odoacru n'a putut să aibă urmări în domeniul cultural. Lumea romană îngrijia, la Roma și în toată peninsula, de pregătirea ei sufletească după vechile obiceiuri.

Când Teodoric a apărut ca vicariu al Cesarului oriental, acest rege barbar format la școlile înalte din Constantinopol și deci „romanizat“ acolo, nu s'a putut gândi să inoveze nimic. Aceasta din două motive: pentru că în sama lui erau numai barbarii pe cari-i adusesese, populația romană fiindu-i încredințată numai în anumite condiții. Și, al doilea, pentru că, orice învățământ la această dată neputând fi decât creștin, arianul care era regele ortodox n'avea rost să se amestece în adunarea creștinilor celeilalte Biserici, pe care avea datoria de a o respecta în ea însăși și în tot ce putea să atârne de dânsa.

Un Casiodor, secretarul lui Teodoric, arată încă o solidă preparație școlară. Autorul cărții despre „Mân-

gâierea filosofiei“, Boețiu, era socotit cândva ca un fost elev al școlii lui Proclu din Atena. Dar și unul și altul își vor fi căpătat cultura în altă parte, la școlile particulare, asupra cărora firește Statul n'avea și nu credea că trebuie să aibă nicio supraveghere.

Când regimul got a căzut și Iustinian biruitorul și-a trimes „exarhii“, vicarii supuși, ca să administreze Italia, o acțiune imperială asupra școlii nu era necesară, fiindcă, în autonomiile larg acceptate, de la Roma Papei până la ultima cetate cârmuită spiritual de episcop, ale Bisericii erau toate preocupările de cultură și de învățământ.

Iar Longobarzii, strecurați, cu învoirea tacită a Imperiului, în Nordul Italiei, întinzându-se în jos până la Spoleto și până la Benevent, au fost întâiu arieni, iar, când au părăsit ereșia, tot acești episcopi au fost organisatorii și supraveghetorii creșterii tineretului.

Nu cu totul altfel s'au petrecut lucrurile în celelalte regate ale barbarilor din Apus.

În Franța, pe Merovingianul din mijlocul lagărului ori dintr'o modestă capitală fără strălucire nu-l interesează ca pe Împărat o ordine de funcționari de care atâta vreme n'a avut nevoie de loc, toată administrația făcându-se numai prin delegații provisorii. Deci școala de Stat nu poate să aibă o țintă.

Familii senatoriale își aveau, în deosebitele cetăți, vechile școli, și regulatorul lor era același episcop ca și în Italia. În jurul catedralei s'au format oameni ca Grigore de Tours (asemenea cu el e corespondentul în Britania Mare, Beda Venerabilul, care a scris istoria Bisericii din această insulă).

Dar, prin nu știu ce influențe grecești, Irlanda, de la care ni s'au păstrat rânduri grecești scrise cu litere latine, s'a ridicat, prin veacul al VI-lea, la o mare strălucire culturală. Miniatura complicată din mănăstirile acesteilalte insule înseamnă o serioasă pregătire. Iată deci și în Apus cultura de mănăstire și învățământul legat de dânsa.

El trece și în regatele anglo-saxone, în care se for-

mează astfel a doua serie de predicatori ambulanți. Ucenicii lor vor debarca pe continent la Franci, și în noile mănăstiri din Galia cresc harnici întovărășitori ai ostașilor regelui cu menirea de a lupta contra barbarilor încă necreștinați. Un Bonifaciu va converti pe Germanii renani; Bavaria, apoi muntele noii Austrii vor fi câștigați de alți propagatori ai creștinismului. Nu se așteaptă decât marile campanii ale lui Carol-cel-Mare pentru ca, în fiecare *burg* (cetate), lângă *burggraf*, comandantul, să se așeze episcopul, cu capitolul său, cu călugării săi, cu neapărata școală care de la sine se alătură.

Ea va da numai clerici, dar Apusul, în care stăruie marele respect al barbarilor pentru carte, acordă toate demnitățile numai acelor cari au făcut studii bisericesti, și astfel ordinii de funcționari de proveniență multiplă și curioasă a Orientului i se opune aici produsul omogen al acestei școli de mănăstire.

X.

Școala apuseană până la ivirea dialecticei

Răsăritul e, prin esența lui, conservativ, pompos și ierarhic. El păstrează vechile forme, le încunjură cu strălucire, le impune unor autorități care se leagă una de alta. În Apusul clădit pe viață a fost totdeauna altfel. Nu numai că are ceia ce a apucat a primi odată, dar el creiază veșnic de la sine. Este o simplitate în această vitalitate plină de zbucium, și ascultările sânt de cele mai multe ori libere, voite.

În ce privește literatura, aici latina nu va putea încremeni în forme cât se poate de clasice, cât mai corespunzătoare perfecțiunii etern urmărite, precum se face în Orient cu greaca. Aceasta e o limbă știută, cu privire la care numai dezvoltarea, îndreptarea graiului curent interesează, pe când latina e o limbă învățată de la început de națiile germanice, cele romanice chiar având să se deprindă, nu fără oarecare ajutor, cu dânsa.

În regiunile occidentale, unde pe lângă acestea nu există marele factor de neschimbată păstrare care e Imperiul însuși, nu se poate vorbi de o „renaștere“ ca aceia care e pentru lumea bizantină, după încheierea luptei iconoclastului, epoca lui Psellos, ieșită din școala nouă, laică, de Stat, a Cesarului Bardas. Rostul așa-numitei „școli palatine“ a lui Carol-cel-Mare e, în cultură ca și în învățământ, cu totul altul.

În jurul regelui, Împăratului, aspru, incapabil de a da o direcție în asemenea domenii, s'au strâns cărturari, Franci și Anglo-Saxoni, aceștia din urmă învățând

pe cei d'întăiu. Alcuin e în fruntea lor, pasionatul de antichitate romană, cunoscută prin manuscrise care niciodată n'au fost evitate pentru cuprinsul păgân, cu forma atît de frumoasă.

S'ar ivi poate o mai curată expresie pentru un gând mai înalt. Dar mijloacele lipsesc. Dovadă că biograful lui Carol, Eginhard, vrînd să-i povestească viața altfel decît în simplele anale de mănăstire sau în naivele opere hagiografice, e redus a recurge la plagiat, potrivit pentru stăpînul său tot veșmîntul stilistic croit pe trupul lui August. Dar se va căuta și se va atinge o reformă a caligrafiei, complicata scrisoare merovingiană fiind înlocuită cu litera rotundă, grăunțată a Romanilor.

Dar nu e o școală pentru aceasta, copiii avînd un învățămînt din pîrtea Bisericii. Ci în jurul Suveranului mai mult sau mai puțin înțelegător stau curtenii cîrturari și se câștigă ceva de oricine prin convorbirea între dînșii. Mijloc pe care nu l-au desprețuit nici alte epoce, ca secolul al XVIII-lea, cu saloanele lui, și au făcut bine.

Dar și această aparență de cultură și de școală dispare după ce în locul lui Carol-cel-Mare e „piosul“ fiu închinat Bisericii și ocupat cu luptele lui împotriva fiilor. Din nou se revine la singura cultură de mănăstire.

Cînd, în secolul al IX-lea, se va căuta iarăși mai mult învățătura *știinților*, un Gerbert, viitorul Papă Silvestru, va trebui să meargă în Spania, la Arabi.

Cultura lor, socotită mult timp ca originală, are un caracter de împrumut și de adaptare. Și nu e una singură, ci atîrnă de substratul indigen pe care l-au găsit năvălitorii mahomedani. În Siria basa e siro-bizantină, în Egipt se simte trecutul particular al țerii, în Bagdad califul e un moștenitor al regelui persan.

Spirite abstracte, Arabii aleg din cultura premergătoare matematicile, chimia. Dar ei transmit și partea din filosofia antică potrivită cu dînșii. Deci Aristotele, nu Platon.

Apusenii vor lua deci de la dâșii deprinderea argumentării filosofice. Logica silogismului se va amesteca pentru întâia oară în teologie, creând și alături de dâșna, pe când înainte singura sarcină a culturii era aceea de a interpreta. În cearta dintre *nominaliști* și *realiști* ucenicii Arabilor aduc un element nou și îndrăzneț.

Astfel *scolastica* se va naște.

XI.

Scolastică, drept roman și școala arabă de medicină

Abailard e numai unul, cel pe care-l face mai interesant istoria iubirii și a mutilației lui, dintre reprezentanții, mai ales Francesi, gândind și scriind în Franța, ai unei „filosofii“ de o speță cu totul particulară, strâns legată de această singură epocă, a secolelor al XII-lea și al XIII-lea, pe care o numim „scolastică“ și căutăm a o caracteriza și împărți așa cum sântem dispuși a o face cu gânditorii din timpul nostru, cari au altă formație și alte posibilități. O „filosofie“ care nu se poate înțelege nici într'o retragere izolată și studiosă, nici în cadrul legilor, regulamentelor, programelor și manualelor noastre.

A-i prezenta după obișnuitul șablon de consecvență și de unitate, în opere, de tipism în ce privește personalitățile, e o foarte mare greșală. Ei sânt spirite tragice, destinate să se zbată între ceia ce logica ar cere rațiunii lor și între ceia ce li se impune prin direcția teologică a vremii lor, prin caracterul însuși al unui auditoriu care nu i-ar fi urmat, în ciuda oricăror calități, pe drumuri revoluționare, răpede tăiate, de alminterea, de organele Bisericii.

Trebuie să-i înțelegem în umanitatea lor plină de contradicții, de păreri de rău, de temeri și de convensiuni, în confuzia lor interesantă prin ea însăși, prin tot ce cuprinde și subînțelege mai bine decât dacă am avea a face cu linia dreaptă și sigură a unor rezultate foarte

critice și prezentate cu simțul de responsabilitate pe care-l avem noi față de o „opinie publică“ morală. Trebuie să ținem samă și de originea lor națională, de mediul în care s'au dezvoltat. Scoțianul Ioan Duns (Iohannes Scotus), acela care a afirmat cu atâta mândrie originea divină a intelectului uman, omul însuși nefiind decât o formulă rațională a lui Dumnezeu, cel care spune că „va fi Dumnezeu peste tot când nu va mai fi decât Dumnezeu“ (*erit enim Deus in omnibus quando nihil erit nisi Deus*), va fi altfel decât Englesul Anselm, care „nu cere să înțeleagă pentru a crede, ci crede pentru a înțelege; cine nu va fi crezut, nu va înțelege“; ei amândoi se vor deosebi de cugetarea francesă, mai strânsă, a unui Roscelin și Guillaume de Champeaux, a unui Hugues de St. Victor, care e alta decât disciplina, mai romană, a lui Petru Lombardul, care face a se prevedea Toma de Aquino, sistematizatorul adevărilor neschimbate ale teologiei.

Pentru toți, „rațiunea care raționează“ e, cu toate piedecile impuse, lucrul mare, lucrul cel mai mare. Unul din Franța enunță tesa: „dacă raționalitatea n'ar fi în niciun om viu, totuși ar rămânea în natură“. Dialectica va prezenta deci îndelung, mai bine de un veac, înaintea unei studențimi libere, de toate vârstele, exercițiile ei de spadă și de floretă, care *ele* sânt lucrul de căpetenie, și nu discutabile adevăruri, care nu trec de la unul la altul ca să se desvolte mai departe. Fără această continuă scrimă a minții nici n'ar avea un rost o Universitate, care e de pură teorie.

Dreptul e aparte El e al țărilor singure unde dreptul roman e de usagiu zilnic. E natural să se predea în Italia, unde provincia bizantină se păstrează și în Sudul căreia se redactează încă în secolul al XIV-lea documente în grecește. Bologna lui Irnerius devine un centru, și fiindcă e în cercul de acțiune al Romei, atâta timp încă bizantine. Pentru sfetnicii lui Frederic al II-lea acest drept e o nevoie; legiștii din Franța și din Anglia, aceia sânt legați de un drept deosebit. Studenții străini nu ascultă pe comentatorii bolognesi.

Medicina se învață la Salerno, în același Sud italian, ca o transmisiune a Arabilor, cari și ei au găsit rețetele — căci cam de atâta e vorba — în Siria și la Alexandria. Și aici e școala practică, incapabilă de a deveni o Facultate.

XII.

Noul învățământ apusean al miliției apostolice

Învățământul liber, spontan, legat de metode și de capricii individuale al Universității parisiene, dar numai pentru Franța și Francesi, de și Francesi în cea mai mare parte au fost profesorii, se găsi la începuturile veacului al XIII-lea înaintea unei concurențe care era să îndoiască și să schimbe cu totul școala.

Silogismul sec și rece, lucrând pentru sine, pentru frumuseța liniei sale nemilos drepte, nu poate să satisfacă îndelung sufletul omenesc, mult mai variat și nesfârșit de misterios. Omenirea trebuie să ajungă, mai curând sau mai târziu, a-și cere îndepliniri și satisfacții pe care logica pură, fie și în serviciul unor credinți, unei religii pe care o dărâmă răpede și căreia i se substituie de la o vreme, nu le poate da niciodată.

Atunci s'a pornit acea mișcare minunată, cu întinse înrâuriri asupra întregului suflet medieval, pe care o reprezintă cele două miliții apostolice: Dominicani și Franciscanii.

Prea mult ne-am deprins să le vedem față în față, adesea aproape dușmane, unii fiind oamenii predicei (de unde numele de Predicatori), ceilalți ai moralei prin viața lor singură, supusă și umilă, mărturie în fiecare clipă a unei iubiri care se întinde asupra tuturor. De fapt, oricare ar fi antagonismul inițial sau acela care s'a creat pe urmă, de o parte fiind un aspru suflet spaniol de autoritate și de luptă, de alta blândul avânt toscan de simpatie universală, cele două Ordine au o asemănare.

Ea le deosebește pe amândouă de vechea călugărie benedictină. În aceasta, regula se cere păzită, aplicată: *atâta* rugăciune și *această* rugăciune la anume momente, în anume împrejurări, și atât. O disciplină ro-

mană. Ce este afară de dânsa nu interesează, și nici oamenii cari se găsesc dincolo de hotarele mănăstirii în care e îngrădită o severă și îngustă datorie. Pe când acum și Dominicanul și Franciscanul își simt o datorie care cuprinde toată viața lor, și nu e om față de care să nu se simtă obligați cu ajutoare spirituale, sufletele oricui atârând, cum zicea la noi un Mitropolit Antim, de grumazul lor.

Față de Biserică, ei represintă miliția ascultătoare, devotată, totdeauna la ordine. Și Papalitatea, care a avut dese ori să înfrunte monahismul celalt, e bucuroasă că are la îndemână în sfârșit instrumentele care până atunci i-au lipsit. Contra oricui, ea îi va sprijini deci.

Dar Dominicanii au înțeles să *predice și prin școală*. Această școală are un alt sens decât acela al vechii Universității. Aceasta are interesul desbaterilor pe care le provoacă și le susține. Cum am spus, scopul religios însuși se subordonează, și chiar așa de mult, încât e pe cale să dispară. Pentru Predicatorul cel nou lucrul de căpetenie e tocmai acest scop bisericesc, care nu e de discutat, ci de impus, cu lămuriri sau și fără dânsese.

Chiar la frații Sfântului Dominic, acei cari trebuie câștigați se tratează altfel decât în scrima universitară de până atunci. Se face apel la toate elementele ființii morale, nu numai la rațiunea suverană. E o grijă de fiecare clipă, așa zice chiar : o grijă iubitoare.

Școala dominicană răsare astfel pretutindeni. Ea colindă locurile și cercetează națiile. Universalismul parisian e atacat, și el se ridică să-și apere monopolul. Dar în fața lui găsește autoritatea pontificală.

Papa, care simția Universitatea dincolo de dânsul și une ori chiar și contra lui, nu poate decât să primească bucuros acest ajutor care-i vine și care ocupă atâtea puncte de pe harta creștinătății : la Roma, la Bologna, la Neapole, iar, în Germania, la Colonia, oriunde noii călugări și-au ridicat catedre.

N'are a face că învățământul acesta e robit, căci el are două mari însușiri : e convins și e cald.

XIII.

Fruntașii școlii noi a Ordinilor

Franciscanii ajunseră răspânditori de idei și de credințe, în rivalitatea lor cu Dominicani, îmbrăcându-se astfel pentru un timp vechiul antagonism între „realiști” și „nominaliști”.

Deocamdată însă, pentru o bună parte din secolul al XIII-lea școala e a Fraților Predicatori. Ei exercită o atracție asupra intelectualilor care face pe Albert cel Mare, fiul de nobil german, pe Italianul Toma de Aquino, în ciuda dorinței stăruitoare a familiei lui, să părăsească alte perspective și să rupă alte legături pentru a veni la dâșii: cel d'întăiu fu recâștigat în adevăr de Biserica oficială, contra căreia se ridica noul curent, și astfel el ajunse episcop, dar la urmă rupse cu oamenii trecutului și reveni la tovarășii pe cari și-i dorise.

De sigur că Dominicani intrați în doctrina lui Aristotele, cunoscut în latinește după vechea traducere arabă, își însușiseră moștenirea învățământului universitar de până la dâșii, care și după aceasta continuă, din ce în ce mai despărțit însă de Biserică și mai în afară de urmărirea unui adevăr dogmatic, deprinzându-se cu gluma, cu satira care trecu în literatura timpului, împreună cu obiceiul de a trăi în abstracții ce se vor înfățișa cetitorilor ca alegorii.

Dar orizontul lor se face tot mai larg. Albert, autorul multor opere, pe lângă care s'au adăugit atâtea, care s'au învederat însă a fi ale altora, trece dincolo de hotarul teologic și filosofic pentru a se interesa de fenomene ale materiei, cum e curcubeul, pentru a da formule de chimie, cum e aceia a prafului de pușcă,

născocită în același timp și de alții, pentru a discuta dacă gândirea, într'o nouă formă, cu alte metode, poate avea o metodă științifică. Îl vedem chiar curios de migrația scrumbiilor în Marea Nordului.

Toma nu va avea o asemenea pasiune pentru elementele naturii încunjurătoare. El e omul care, în domeniul ideilor, adună și împacă, pentru ca rezultatul lungilor lui osteneți, *Summa totius theologiae*, singura și decisiva operă a unui spirit căruia nu-i place a se împrăștia, să fie presintată epocii lui ca un crez dogmatic, cu toate tâlcurile lui. Pentru a fi astfel îl îndeamnă și-l ajută spiritul însuși al țării de unde a plecat, vechiu pământ bizantin, unde, în acest veac al XIII-lea chiar, Frederic al II lea, rege al celor Două Sicilii și Împărat, guvernează imperial, autoritativ, numind funcționari, decretând legi, bătând monedă cu chip de Cesar, înviind ordinea romană.

Altfel cu Franciscanii, dintre cari Ioan Duns Scotus, a cărui patrie o arată numele, a devenit șeful unei școli „scotiste“, contra școlii „tomiste“ a marelui său rival.

Dar spiritul franciscan liber, capricios, de o genialitate plină de naturaleță și de omenie, dar și de îndrăzneala cea mai cutezătoare, se vedește în Roger Bacon.

Autorul celor trei „organe“, „mare“, „mic“ și „al treilea“, spune apodictic că Aristotele ar trebui să fie dat în foc, studiul lui fiind „pierdere de vreme“ și „pricină de eroare“. Realitatea să fie punctul de plecare al oricării gândiri. Și aceasta-l interesează pe gâcitorul în atâtea domenii, în toate formele și aspectele ei. Întrebând-o pe dânsa, cu supunerea fiului umil, ea-i spune pe șoptite taine pe care numai știința și tehnica viitorului le vor desluși întregi, mergând până la descoperirea principiilor optice, cu telescop cu tot, și prevăzând vremea când un singur om va conduce vehiculele, când vase fără pânze vor merge pe apă și fără aripi oamenii vor zbura în văzduh.

O doctrină apare, plină de poezie și bogată în ipoteze, care deschidea drumuri noi omenirii,

XIV.

Universitatea din Paris

Concurată de un alt învățământ și înstrăinată de un spirit public de nehotărâre sentimentală franciscană și de preocupății materiale nouă, Universitatea medievală trebuie să se închidă în teologie.

Dar în acest domeniu mai restrâns ea nu aduce aceiași fierbinte patimă de adevăr care trezise odinioară mințile cele mai mari ale secolelor al XI-lea—XIII-lea. Nu vom mai întâlni, într'un învățământ nou, înălțimea celui de odinioară, care, de alminterea, n'ar fi regăsit același auditoriu devotat până la jerfă.

Dar această Universitate, al cărei caracter universal chiar, s'a îngustat prin crearea unor State în care regele înțelege să fie stăpân în toate domeniile, e prinsă în marea luptă, de fapt străină de scopurile ei prime și adevărate, care ocupă o mare parte din secolul al XIV-lea și o parte din cel următor, printre interstițiile acestei vaste drame a întregului Apus, distrugătoare și împiedecătoare de cultură, Războiul de o sută de ani.

Se discută acum, cu aprindere, nu dacă ideia e o realitate sau un nume, ci dacă regele trebuie să se plece în fața puterii pontificale și bisericești în genere, sau dacă el este domn al țerii sale.

Acest proces va fi purtat latinește și franțuzește, prin dialogul dintre cavaler și cleric, într'un tratat așa de cunoscut ca *Somnium Viridarii*, *Songe du vergier*.

Atenția societății se duce în această direcție. Pe urmă, când se pune în discuție situația Bisericii, nevoia de

purificare a ei prin intervenția și a laicilor, când dubla alegere de la Roma și de la Avignon adauge problema shismei, a Bisericii rupte în două, Universitatea, cu magistrii în teologie și doctorii ei, iea loc în fruntea mișcării intelectualilor, cari cer acel „Conciliu general“, de la care s'au așteptat minuni cu neputință de înfăptuit și care a stârnit noi dușmăanii, încă mai violente.

E vremea când un Nicolas de Clémengis, un cardinal Petru de Luxemburg, un Philippe de Mézières (care însă nu e universitar), un cancelariu Jean Gerson conduc această mișcare, pe care o cred în adevăr mântuitoare. Multe vor ieși din această frământare, între altele acea carte de comunicație directă cu Isus care e *Imitația* lui, operă care se atribuie de obicei lui Toma de Kempis.

Dar, pe alături, din studențimea fără atâta credință a acestei Universități iese un spirit de abstracție și un spirit de satiră care schimbă literatura de viaie realităși, buna literatură populară a evului mediu.

Din aceste tendinși ale școlii înalte vin, în *Roman de la Rose* și în romanele 'n prosă, acele palide figuri alegorice care înlocuiesc pe oamenii adevărași, acele cadre de natură metafisică, acea idilă, suptă de viață, din „Visurile“ timpului.

Dar tot de acolo și amărăciunea, „blaga“ corosivă, pornirea de atac din a doua parte a celebrului roman poetic, aceia care a fost scrisă de Jean de Meung. Se va merge, în otrăvirea unui suflet odată dulce, până la poesia de spânzurătoare a unui totuși așa de mare poet ca François Villon.

Și aceasta va întări patimile distrugătoare care duc la turburările de supt Carol al V-lea, regele Franciei, și la republica parisiană de după 1400 a măcelarului Caboché.

XV.

Școala alexandrină-romană și cultura bizantină.

Între școală și literatură, cultură în genere trebuie să existe un raport natural : cultura se oglindește în școală, nu școala este aceea care, cu liniile ei dur trase, să pretindă a împune literaturii forme păstrate prin tradiții și tendințele din care de mult să fi plecat inspirația.

În Atena de mai târziu nu se păstrase acest raport necesar. Și din această cauză cultura în toate formele ei a decăzut, spontaneitatea ei neconținut creatoră fiind împiedecată, apoi total desființată de învățământul pur formal, cugetarea singură păstrându-se încă până la închiderea, într'un târziu, a școlilor libere de filosofie. Grija de singure lucrurile din afară a fost cauza pentru care popoarele Orientului, pe lângă faptul că erau silite a întrebuința în scris altă limbă decât cea vorbită a lor, au rămas, în epoca alexandrină, sterpe literar și artistic. În Roma tot pentru aceea opera de creațiune a devenit imposibilă.

În partea răsăriteană a Imperiului, indivisibil în însăși esența sa, de aici, de la această instrucție sterilă și sterilizată, a venit ceiace face antipatică și greu de gustat așa-zisa literatura bizantină, care, de altfel, se continuă, dar nu fără vioaie influențe apusene, venețiene, în insula Creta și apoi, prin scrisul fanariot, până în Grecia de azi, unde în multe domenii inspirația e însă cu totul alta. Se caută de oameni cari au făcut prea bine o școală de simplă filologie expresiile cele

mai rare, care sânt apoi sămănate în țesătura sintactică, une ori cea mai complicată cu putință.

De aceia, cu toată admirația lui Krumbacher, „ctitorul“ bizantinologiei, nu ne putem încălzi de complicata frumuseță a melodului Romanos.

De aceia preferăm, cu toată vulgaritatea lor rebelaisiană, bucățile lui Ptochoprodromos, așa lingușitor și cerșitor cum este, pentru că, măcar el, ni vorbește, în limba curentă, de o viață constantinopolitană pe care însuși o trăiește.

Față de această cultură care s'a osândit la repetiții și la refaceri, la scholii și la comentare, atitudinea Imperiului absolutist nu poate fi decât una de încurajare și ocrotire, de legiferare și supraveghere, — tocmai ca în timpurile noastre.

Era o școală la Roma în sensul de până atunci, care, cu elevi până la douăzeci de ani, elibera diplome pentru viitorii funcționari, cum școli cam cu același scop, pe lângă cele speciale de teologie (și la Alexandria, dar abia observabile), de drept (la Berit), de medicină se întâlneau în marile centre ale Răsăritului: la Alexandria, la Antiochia, la Nisibis.

Acestei școli i-a dat contururi netede, care s'au păstrat și pe vremurile lui Iustinian, care a adus numai restricții religioase pentru profesori, și, peste interdicția brutalului Împărat Phokas, până după Héracliu, Împăratul Teodosiu al III-lea, el însuși un prinț foarte bine crescut, un „caligraf“.

Reglementația din Mart 425, cuprinsă în Codicele Teodosian, prevede pentru acest institut, fixat în porticele de la Nord, zece profesori de gramatică greacă și zece de gramatică latină — deci, în această privință, paritate, — dar cinci „sofiști“ greci și, pentru „elocvența romană“, numai trei; filosofia are numai un singur profesor, iar dreptului, care se va muta apoi cu totul aiurea, i se atribue doi. Profesorii sânt publici și oficiali, cu leafă, ca înaintașii lor de la Roma, și cu un rang în ierarhia „ordinii prime“.

Nimic din învățământul știinților, care nu e o condiție pentru viitorul funcționar. Niciun curs în legătură

cu un mai vast orizont. „Umanitatea“ lipsește cu totul. La ce ar servi ea într'o societate unde tineretul trebuie educat pentru sclăvie? Nicio rază de poezie. De ce s'ar strecura ea când scopul fiecărui scriitor nu e să găsească drumuri noi, ci să arăte că a bătătorit îndelung, cu o sfântă răbdare, căile trecutului? De aici prin influența școlii cu veșnic același program, riguros adus la îndeplinire, imobilitatea morală a unei societăți care, în domeniul cultural, se stinge tocmai de pe urma mijloacelor sale de a atinge perfecțiunea formală.

XVI.

Școala apuseană până la ivirea dialecticei

Răsăritul e, prin esența lui, conservativ, pompos și ierarhic. El păstrează vechile forme, le încunjură cu strălucire, le impune unor autorități care se leagă una de alta. În Apusul clădit pe viață a fost totdeauna altfel. Nu numai el are ceia ce a apucat a primi odată, dar el creiază de la sine. Este o simplitate în această vitalitate plină de zbucium și ascultările sânt de cele mai multe ori libere, voite.

În ce privește literatura, aici latina nu va putea încremenii în forme cât se poate de clasice, cât mai corespunzătoare perfecțiunii etern urmărite, precum se face în Orient cu greaca. Aceasta e o limbă știută, cu privire la care numai desvoltarea, îndreptarea graiului curent interesează, pe când latina e o limbă învățată de la început de națiile germanice, cele romanice chiar având să se deprindă, nu fără oarecare ajutor, cu dânsa.

În regiunile occidentale, unde pe lângă acestea nu e marele factor de neschimbată păstrare care a fost Imperiul însuși, nu se poate vorbi de o „renaștere“ ca aceia care e pentru lumea bizantină, după încheierea luptei iconoclastului, epoca lui Psellos, ieșită din școala nouă laică, de Stat, a Cesarului Bardas. Rostul așa-numitei „școli palatine“ a lui Carol cel Mare e, în cultură ca și în învățământ, cu totul altul.

În jurul regelui, Împăratului, aspru, incapabil de a da o direcție în asemenea domenii, s'au strâns cărturari, Franci și Anglo-Saxoni, aceștia din urmă învățând

pe cei d'întăiu. Alcuin e în fruntea lor, pasionatul de antichitate romană, cunoscută prin manuscrise care niciodată n'au fost evitate pentru cuprinsul păgân, cu forma atât de frumoasă.

S'ar ivi poate o mai curată expresie pentru un gând mai înalt. Dar mijloacele lipsesc. Dovadă că biograful lui Carol, Eginhard, vrînd să-i povestească viața altfel decât în simplele anale de mănăstire sau în naivele opere hagiografice, e redus a recurge la plagiat, potrivind pentru stăpînul său tot veșmîntul stilistic croit pe trupul lui August. Dar se va căuta și se va atinge o reformă a caligrafiei, complicata scrisoare merovingiană fiind înlocuită cu litera rotundă, grăunțată a Romanilor.

Totuși nu e o școală pentru aceasta, copiii avînd deci un învățămînt din partea Bisericii. Ci în jurul Suveranului mai mult sau mai puțin înțelegător stau curtenii, cărturarii și se câștigă ceva de oricine prin convorbirea între dînșii. Mijloc pe care nu l-au desprețuit nici alte epoce, ca secolul al XVIII-lea, cu saloanele lui, și au făcut bine.

Dar și această aparentă de cultură și de școală dispare după ce în locul lui Carol-cel-Mare e „piosul” fiu, Ludovic, închinat Bisericii și ocupat cu luptele lui împotriva propriilor odrasle. Din nou se revine la singura cultură mănăstirească.

Cînd, în secolul al IX-lea, se va căuta iarăși mai mult, învățătura *știinților*, un Gerbert, viitorul Papă Silvestru, va trebui să meargă în Spania, la Arabi.

Cultura lor, socotită mult timp ca originală, are un caracter de împrumut și de adaptare. Și nu e una singură, ci atîrnă de substratul indigen pe care l-au găsit năvălitorii mahomedani. În Siria, basa e siro-bizantină, în Egipt, se simte trecutul particular al țerii, în Bagdad, califul e un moștenitor al regelui persan.

Spirite abstracte, Arabii aleg din cultura premergătoare matematicile, chimia. Dar ei transmit și partea din filosofia antică potrivită cu dînșii. Deci Aristotele, nu Platon.

Apusenii vor lua deci de la dînșii deprinderea argumentării filosofice. Logica silogismului se va amesteca

pentru întâia oară în teologie, creând și alături de dânsa, pe când înainte singura sarcină a culturii era aceea de a interpreta. În cearta dintre *nominaliști* și *realiști*, ucenicii Arabilor aduc un element nou și îndrăzneț.

Astfel *scholastica* se va naște.

XVII.

Scolastică, drept roman și școala arabă de medicină

Abailard e numai unul, — cel pe care-l face mai interesant istoria iubirii și a mutilației sale —, dintre reprezentanții, mai ales Francesi, gândind și scriind în Franța, ai unei „filosofii“ de o speță cu totul particulară, strâns legată de această singură epocă, a secolelor al XII-lea și al XIII-lea, pe care o numim „scolastică“ și căutăm a o caracteriza și împărți așa cum sântem dispuși a o face cu gânditorii din timpul nostru, cari au altă formație și alte posibilități. O „filosofie“ care nu se poate înțelege nici într'o retragere izolată și studioasă, nici în cadrul legilor regulamentare, programelor și manualelor noastre.

A-i prezenta după obișnuitul șablon de consecvență și de unitate în operă, de tipism în ce privește personalitățile e o foarte mare greșală. Ei sânt spirite tragice, destinate să se zbată între ceia ce logica ar cere rațiunii lor și între ceia ce li se impune prin direcția teologică a vremii lor, prin caracterul însuși al unui auditoriu care nu i ar fi urmat, în ciuda oricăror calități pe drumuri revoluționare, răpede tăiate, de alminterea, de organele Bisericii.

Trebuie să-i înțelegem în umanitatea lor plină de contraziceri, de păreri de rău, de temeri și de converșiuni, în confuzia lor interesantă prin ea însăși, prin tot ce cuprinde și subînțelege decât dacă am avea a face cu linia dreaptă și sigură a unor rezultate foarte critice și presintate cu simțul de responsabilitate pe care-l avem noi față de o „opinie publică“ morală. Trebuie să ținem samă și de originea lor națională, de mediul în care s'au desvoltat. Scoțianul Ioan Duns (Io-

hannes Scotus), acela care a afirmat cu atâta mândrie originea divină a intelectului uman, omul însuși nefiind decât o formulă rațională a lui Dumnezeu, cel care spune că „va fi Dumnezeu peste tot când nu va mai fi decât Dumnezeu“ (*erit enim Deus in omnibus quando nihil erit nisi Deus*), va fi altfel decât Englesul Anselm, care „nu cere să înțeleagă pentru a crede, ci crede pentru a înțelege : cine nu va fi crezut, nu va înțelege“ ; ei amândoi se vor deosebi de cugetarea francesă, mai strânsă, a unui Roscelin și Guillaume de Champeaux, a unui Hugues de St. Victor, care e alta decât disciplina, mai romană, a lui Petru Lombardul, care face a se prevedea Toma de Aquino, sistematisatorul adevărurilor neschimbate ale teologiei.

Pentru toți, „rațiunea care raționează“ e, cu toate piedecile impuse, lucrul mare, lucrul cel mai mare. Unul din Franța anunță tesa : „dacă raționalitatea n'ar fi în niciun om viu, totuși ar rămânea în natură“. Dialectica va prezenta deci îndelung, mai bine de un veac, înaintea unei studențimi libere, de toate vrâstele, exercițiile ei de spadă și de floretă, care ele sânt lucrul de căpetenie, și nu discutabilele adevăruri, care nu trec de la unul la altul ca să se desvolte mai departe. Fără această continuă scrimă a minții nici n'ar avea un rost o Universitate care e de pură teorie.

Dreptul e aparte. El e al țerilor singure unde dreptul roman a rămas de uză zilnic. E natural să se predea în Italia, unde provincia bizantină se păstrează și în Sudul căreia se redactează încă în secolul al XIV-lea documente în grecește. Bologna lui Irnerius devine un centru și fiindcă e în cercul de acțiune al Romei, atâta timp încă bizantine. Pentru sfetnicii lui Frederic al II-lea, acest drept e o nevoie ; legiștii din Franța și din Anglia, aceia sânt legați de un drept deosebit. Studenții străini nu ascultă pe comentatorii bolognesi.

Medicina se învață la Salerno, în același Sud italian, ca o transmisiune a Arabilor, cari și ei au găsit rețetele, — căci cam de atâta e vorba, — în Siria și la Alexandria. Și aici e școala practică, incapabilă de a deveni o Facultate.

XVIII.

Noul învățământ apusean al miliției apostolice

Învățământul liber, spontan, legat de metode și de capricii individuale al Universității parisiene, dar numai pentru Franța și Francesi, de și Francesi în cea mai mare parte au fost profesorii, se găsi la începuturile veacului al XIII-lea înaintea unei concurențe care era să înoiască și să schimbe cu totul școala.

Silogismul sec și rece lucrând pentru sine, pentru frumuseța liniei sale nemilos drepte, nu poate să satisfacă îndelung sufletul omenesc, mult mai variat și nesfârșit de misterios. Omenirea trebuie să ajungă, mai curând sau mai târziu, a-și cere îndepliniri și satisfacții pe care logica pură, fie și în serviciul unor credinți, unei religii pe care o dăruiește și căreia i se substituie de la o vreme, nu le poate da niciodată.

Atunci s'a pornit acea mișcare minunată cu întinse înrâuriri asupra întregului suflet medieval pe care o reprezintă cele două miliții apostolice: Dominicani și Franciscani.

Prea mult ne-am deprins să le vedem față în față, adesea aproape dușmane, unii fiind oamenii predicii (de unde numele de Predicatori), ceilalți ai moralei prin viața lor singură, supusă și umilă, mărturie în fiecare clipă a unei iubiri care se întinle asupra tuturor. De fapt, oricare ar fi antagonismul inițial sau acela care s'a creat pe urmă, de o parte fiind un aspru suflet spaniol de autoritate și de luptă, de alta blândul avânt toscan de simpatie universală, cele două Ordine au o asemănare.

Ea le deosebește pe amândouă de vechea călugărie benedictină. În aceasta, regula se cere păzită, aplicată: această rugăciune și această rugăciune la anume momente și în anume împrejurări, și atît. O disciplină romană.

Ce este afară de dînsa nu interesează, și nici oamenii cari se găsesc dincolo de hotarele mănăstirii în care e îngrădită o severă și îngustă datorie. Pe când acuma și Dominicanul și Franciscanul își simt o datorie care cuprinde toată viața lor și nu e om față de care să nu se simtă obligați cu ajutoare spirituale, sufletele oricui atârînd, cum zicea la noi un Mitropolit Antim, de grumazul lor.

Fața de Biserică, ei reprezintă miliția ascultătoare, devotată, totdeauna la ordine. Și Papalitatea, care a avut dese ori să înfrunte monahismul celalt, e bucuroasă că are la îndemână în sfârșit instrumentele care până atunci i-au lipsit. Contra oricui, ea li va sprijini deci.

Dar Dominicanii au înțeles să predice și prin școală. Această școală are un alt sens decât acela al vechii Universității. Aceasta are interesul desbaterilor pe care le provoacă și le susține. Cum am spus, scopul religios însuși se subordonează, și chiar așa de mult, încât e pe cale să dispară. Pentru Predicatorul cel nou lucrul de căpetenie e tocmai acest scop bisericesc, care nu e de discutat, ci de impus, cu lămuriri sau și fără dănsule.

Și chiar la frații Sfântului Dominic, acei cari trebuie câștigați se tratează altfel decât în scrima universitară de până atunci. Se face apel la toate elementele ființei morale, nu numai la rațiunea suverană. E o grijă de fiecare clipă, așa zice chiar : o grijă iubitoare.

Școala dominicană răsare astfel pretutindeni. Ea colindă locurile și cercetează națiunile. Universalismul parisiian e atacat, și el se ridică să-și apere monopolul. Dar în fața lui găsește autoritatea pontificală.

Papa, care simția Universitatea dincolo de dânsul, și une ori chiar și contra lui, nu poate decât să primească bucuros acest ajutor care-i vine și care ocupă atâtea puncte de pe harta creștinătății : la Roma, la Bologna, la Neapole, în Germania, la Colonia, oriunde noii călugări și-au ridicat catedre.

N'are a face că învățământul acesta e robîț ; la el sânt două mari însușiri : e convins și e cald.

XIX.

Concurenții și adversarii învățământului iesuit.

Învățământul iesuit a ținut monopolul pe care și-l câștigase, un secol și trei decenii: de la 1634 până la desființarea Ordinului.

În acest timp nu i-au lipsit însă nici concurenții, nici adversarii.

Între cei d'întăiu se așează două alte Ordine sau, mai bine, cum au pretins înseși că sânt, tovarășii de preoți, care, fără a fi întemeiate pentru școală, au ajuns totuși să aibă un însemnat număr de stabilimente rivale în Franța, pe când în Italia, în Peninsula Iberică această concurență lipsește.

Sf. Filippo Neri crease și Bérille continuase asociația Oratorienilor, cari-și întemeiază primele colegii la Dieppe și la Le Mans, ajungând mai târziu numai să se așeze și la Paris. Aici li se adaugă la 1619 Doctrinarii, al căror fundator, în 1592, este de Bus.

Coroana franceză i-a susținut, pentru ca tot învățământul din țară, pus în chip statornic pe basă religioasă, să nu aparție unei singure organizații călugărești.

Aceasta a fost, de alminterea, singura intervenție, așa de discretă, a regalității înt'un învățământ liber să se desvolte după propriile lui norme. Doar la 1719 se înlătură, pentru ca să se ajute pătrunderea la studiile superioare, plata profesorilor de către școlari în organismul Universității și li se dă o leafă statornică de la Stat — primul cas —, leafă represintând douăzeci și opt la sută din venitul poștelor regale.

Contra monopolului iesuit, dar mai ales, contra esenței înseși a întregii activități a Ordinului se ridică amicii lui Pascal: Arnauld, fratele său d'Andilly, sora lor An-

géligne, Nicole, de Sacy, Lemaistre, în școala înființată lângă mănăstirea de femei, în care se retrăseseră, ca odinioară Sf. Ieronim în adăpostul lui palestinian: Port Royal, nume celebru în desvoltarea ideologiei franceze.

Desgustați de lume, adversari de fapt ai tiraniei lui Ludovic al XIV-lea, ei strâng ucenici în locul unde maicile Sfântului Bernard fuseseră înlocuite cu „les Filles du Saint Sacrement”. Între ei, Boileau și Racine, cari au luat de acolo ceva din atitudinea lor liberă, une ori până la îndrăzneală.

Școala era lipsită de orice norme fixe, de orice program îngust. Ea îndrepta spre materii care nu figurau în învățământul Colegiilor iesuite. Se întrebuintează limba franceză, ajunsă a putea exprima orice adevăruri. Dar mai ales era marele folos al contactului, nu cu un șir de profesori mediocri, veniți pentru plată, ci cu oameni în adevăr superiori, cari destăinuiau toată bogăția sufletului.

La sfârșitul domniei lui, Ludovic al XIV-lea era influențat adânc și neconținut de soția lui morganică, d-na de Maintenon, ajunsă acum de o evlavie pietistă. Ea a creat, peste ce școli călugărești pentru fete erau până atunci, stabilimentul privilegiat de la Saint-Cyr.

Școală în aer liber. Școală de metode noi. Școală și ea pe temeiul religios, dar văzând religia prin autenticitatea textului biblic însuși și cu farmecul celui mai mare talent literar al epocii. În locul piesei tendențioase care se represintă pentru sfârșitul anului la Iesuiți, aici s’au dat cele două tragedii de nouă direcție religioasă ale lui Racine, *Esther* și *Athalie*.

Dar, în general, până la proiectul lui Rollin, până la planul lui La Chalotais din 1763 și la Biroul de studii se urmează tot pe vechiul drum. Manualele elaborate la Port Royal pentru greacă și latină, pentru logică, morală, etc., de solitarii de acolo, cari fură goniți la 1656, Casa însăși închizându-se cu sila în 1709, cu dărâmarea de oficialitate a zidurilor înseși, nu se mai întrebuintară. Pe la Iesuiți trecură spiritele cele mai distinse ale secolului al XVIII-lea, Voltaire învățând la dâșșii, d’Alembert fiind un elev al Colegiului Mazarin, unde-și face retorica și filosofia, și cu un pro-

fesor care vorbește de teorii fizice noi, Diderot trecând de la Iesuiții din Langres la Collège d'Harcourt, în Paris.

Dar mai toți nu merg până la capăt: alte orizonturi îi atrag. Și, când, într'o generație, cei mai buni sânt niște neisprăviți ai școlii, vina e — a școlii, care se cere transformată, adaptată.

XX.

Reforma școlii în secolul al XVIII-lea.

Școala liberă, curățită de pedantismul memorisărilor, declamațiilor și de representațiile festive, fusese întâiu cerută și realizată în singurătatea de la Port Royal. Jansenismul, din ce în ce mai desfăcut de originile sale religioase, teologice, n'a pierdut niciodată din vedere idealul care începuse a fi realizat acolo.

Schimbarea, totală, era cu atât mai necesară, cu cât și viața și literatura cereau altceva decât situația asigurată la curte, în armată, în mijlocul unei societăți de ranguri strict determinate și decât literatura pentru mulțămirea domoală, fără prea mari zguduiri, a aceleiași societăți privilegiate. Pentru „cetățeanul“ „filosofiei“, care trebuia să lupte ca să-și câștige un loc, pentru frecventatorul saloanelor de conversație variată, în care se ating subiecte de știință, pentru cetitorul literaturii tendențioase a lui Voltaire și al „Enciclopediei“, cuprinzând toate ramurile științei și cugetării, se cerea alt învățământ.

În Franța el pleacă, precum am zis, de la Port Royal și de la Rollin, în Germania de la vechiul misticism al Fraților Moravi, prin aruncarea îndrăzneată de idei, totdeauna exagerate, une ori de curioasă expresie, a lui Comenius.

Rollin, fiu de cuțitar, cuțitar el însuși, dus de un Benedictin la Colegiul du Plessis din Paris, unde ajunge regent, pentru a fi apoi de două ori rector și a suferi prigoniri ca jansenist sincer și îndărătnic, până la scoaterea din tovărășia universitară, a dat între 1726 și 1728 vestitul său *Traité des études ou manière d'enseigner et d'étudier les belles lettres par rapport à l'es-*

prit et au coeur. E vorba deci și de o „învățătură a inimii“ în judecățile ei, e vorba de omul complex, cu ce aduce și ca sentiment și ca instinct. Și Rollin recomandă învățarea limbii naționale, predarea în limba franceză a elementelor gramaticii, în același timp când, potrivit cu un curent de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, limba greacă ajunge a fi studiată din nou cu interes.

Urmașul ca istoric al lui Rollin, Crevier, a adus, la 1760, ale sale *Remarques sur le traité des études de Rollin*, redactând și o „Retică Francesă“, apărută la 1765. Ideile janseniste se vor găsi apoi și în cărțile de studii ale lui Batteux, care dă, la 1747 încă, un „Curs de literatură“ și apoi și un „Curs de studii pentru elevii Școlii Militare“.

În Europa centrală, Comenius, spirit ciudat în care genialitatea se îmbracă adesea în forme mistice, propusese încă din 1631 un nou sistem de învățare a limbilor, și mai ales, spune el, latina și *limba proprie*, în a sa *Ianua linguarum reserata* sau *nova methodus comprehendendi facillime cuiusvis nationis linguam, praesertim latinam verniculamque*. Și asupra acestei idei revine în „cea mai nouă metodă a limbilor“, în „Poarta erudiției celei mai nouă“. Tot odată el vrea o *encyclopedie de știință*, cum o recomandă în „Schola ludus seu encyclopaedia viva“. În sfârșit învățământul trebuie să fie prin realități (*orbis sensualium pictus*).

Direcția o urmează un Basedow (1623-1740), cu al său nou „Orbis Pictus“, ilustrat de artistul Chodowiecki. Dar, în același timp, dușman al frasei, al memorisării, el, cu Wolke, Campe. Salzman, întemeiază, întâiu la Dessau, *Școala iubirii de oameni*, „Philanthropinul“. Campe va prelucra pentru școli pe *Robinson*, într'o vreme când se caută a se răspândi cunoștința geografică și istorică a antichității prin *Călătoriile tânărului Anacharsis*.

Sfătuit de Europeni cașun Sulzer, un Panzini, Alexandru Ipsilanti unește ambele curente în noua școală munteană de după 1774, urmată de Grigore Ghica în Moldova. Înainte de Pestalozzi, care-și începe opera la 1775, se cere, pentru nobili, burgheșii oprindu-se la gramatică și țeranii rămânând la plug, lecții de fizică,

„enciclopedie“ urmată de „științi“, cursuri de francesă și italiană, științele chiar putând fi predate, nu grecește, ci într'o limbă modernă de cultură. „Nu batjocură și bice, ci lucrurile de folos pe care pedagogia le expune, trecând de la cele mai ușoare la cele mai grele.“

Invățământul și Revoluția franceză.

Prin hotărârea din 20 August 1792, revoluționarii franceși din Convenție au înlăturat toate formele mai vechi de învățământ, cu aceiași neînțelegătoare și neîmpăcată ură căreia i-au căzut jertfă atâtea din așezămintele capabile încă de viață ale vechii Francii.

Trebuie recunoscut însă că aceia ce s'a pus în locul unor instituții decăzute și demodate a fost făcut de oameni de mare valoare, cu cele mai bune intenții, din toată inima și cu efecte practice care, mai ales până la sechestrarea de Imperiu, au dat rezultate superioare stării de lucruri d'înaintea anului 1789.

În adevăr, în cursul secolului al XVIII-lea se formase, în afară de școli și contra școlilor, prin studii personale și supt influența saloanelor, o bogată și îndrăzneță intelectualitate, cu care guvernele regale, din cauza tendinței acelei intelectualități, nu aveau a face. Ieșiți din cadrele unei societăți politice care-i privise cu neîncredere acești oameni de felul unui Monge, unui Fourcroy au dat tot ce puteau pentru ca instrucția să iasă de pe vechile șine.

Ei erau și matematici, geometri, astronomi, dar unii se ocupaseră cu științele naturale, cu fizica, se amestecaseră în marea operă de prefacere pe care o deschid descoperitorii din pragul istoriei contemporane. Dacă în politică, de care câțiva s'au lăsat prinși, ei n'au introdus mai nimic din vechea lor disciplină de specialitate, din metodele lor precise, din obiceiul de a cumpăni bine ipotezele, în domeniul lor propriu, ca reformatori liberi de legături și prejudecăți, ei au adus înșușiri sufletești excepționale.

Creatori fără reserve, ei au înțeles să facă nou în toate, dând contemporanilor ceea ce li trebuia în adevăr pentru a-i face nu oameni de Curte și oameni de lume, ci cetățeni luptători pentru scopuri de realitate.

Învățământul superior îi interesa firește mai mult decât cel primar, care, după dispariția Ordinilor călugărești, rămase o bucată de vreme cu totul fără unitate de direcție.

Universitatea medievală stătea înaintea lor înțepenită, fără ajutorul Colegiilor iesuite, cărora li se substituise la 1768 un directorat laic, care nu s'a putut organiza îndestul până la Revoluție. Facultățile au fost luate una după alta pentru a fi radical prefăcute.

De teologie nu mai putea fi vorba. Pregătirea clerului nu mai e socotită ca o datorie a Statului. Pentru ceea ce numim noi „litere și filosofie“ se lăsase de la început locul cel mai larg inițiativelor particulare. Astfel chiar de atunci un număr de oameni distinși, cunoscuți ca scriitori sau deosebiți prin elocvență, întemeiară acel „Lycée“, de fapt o adunare de conferențieri, care strângea, fără gând de diplomă, fără intenție de a pregăti profesori, — în acest scop se va crea Școala Normală, cu o organizație a ei —, un public amestecat, compus mai ales din tineri, pe cari-i atrăgea, nu atâta știința și talentul, cât direcția revoluționară. O „École de langue“, cu elevi trimiși de „societățile patriotice“, avea deosebitul rost să învețe limba franceză pe cei cari n'o vorbiau. O Facultate de științe teoretice nu intra în prevederile întemeietorilor de școli nouă.

Școala de drept, prefăcută de Ludovic al XIV-lea, cu monopolul și concursurile ei, a fost suprimată, lăsându-se puțința unei preparații de caracter privat, ca în „Universitatea de jurisprudență“ sau „Academia de legislație“. Se va aștepta până la Napoleon pentru a avea în sfârșit Facultăți de drept asemenea cu cele ce funcționează astăzi.

Școlii de medicină, cu formulele ei latine, costumele ei medievale, „doctorii regenți“ ai ei, având alături și o „Academie de chirurgie“, i se vor substitui cele trei „școli de sănătate“ din Paris, Montpellier și Strasbourg.

cu îndatoririle de a studia boala la paturile bolnavilor. „Colegiul spişerilor“ a făcut loc unei moderne şcoli de farmacie.

În sfârşit, păstrându-se şcoala de pictură şi cea de sculptură, pentru noile ramuri de activitate practică, într'o ţară care începea să aibă drumurile, se va face „Şcoala centrală de lucrări publice“, „Şcoala poli-technică“.

XXII.

Spiritul revoluționar și cel napoleonian în învățământ.

Spiritul revoluționar frances era larg și capabil de a reveni asupra formulelor sale.

Astfel în Septembrie 1791 se fixase formula: „Se va crea și organiza o instituție publică, comună tuturor cetățenilor, gratuită, pentru părțile de învățământ indispensabile tuturor oamenilor și ale cării așezăminte vor fi distribuite gradat într'un raport combinat cu împărțirea regatului“. Deci crearea aceluiași tip uman, cu o gratuitate și pentru cei cari erau în stare să plătească, aceasta fiind cerut de principiul, suveran, al egalității, stabilirea unui grup de cunoștinți care ar fi neapărate pentru orice om — și aceasta e așa de greu — și împărțirea după suprafețe geografice a căror valoare, atunci și acum, e mai mult decât discutabilă.

Deocamdată s'a hotărât a se face școli de district, cu „cursuri“ în loc de clase, dar gândul inovatorilor, cărora nu li lipsia generositatea, era să producă prin școala nouă cetățeni activi, entusiaști, plini de inițiativă, gata să lupte contra piedecilor care stăteau încă în calea revoluției. De aceia oameni de mâna întâiu căutară să dea ființă așezămintelor noii ere: Condorcet prin planul său, care e primul, apoi Daunou, prin acela din 1794 (25 Octombre).

Acuma se osebia o școală „primară“, care de fapt trebuia să fie școala, școala adevărată, generală, națională, trăind pentru sine, iar nu ca o scară către școala „secundară“, de la care, afară de cele nouă licee, se mergea la „institutele științifice“. O „Societate națională de știință și de artă“ stătea la capăt, nu ca o Academie de comunicații științifice înaintea unui public res-

trâns și, de fapt, indeseirabil, ci ca un institut în care învățații, cugetătorii să se ocupe și de problemele curente, căutând și prezentând soluții înaintea unor ascultători cu dorința de a primi adevărul și de a găsi mântuirea. S'a păstrat de fapt școala primară de cartier, dându-se departamentului una centrală, ceia ce înseamnă tocmai școala secundară a lui Condorcet.

Dar pentru școala elementară a învățătorilor lipsiau profesorii. Vechii învățători religioși fuseseră izgoniți sau dispăruseră înaintea patimilor trezite împotriva lor. Trebuia deci, neapărat, să se facă o școală normală, de unde să plece noul corp didactic.

Ea luă ființă, pe baza principiului că 20 000 de locuitori au dreptul la o astfel de instituție. Se primiau și elevi de la vrâsta de douăzeci și unul de ani, și se adunară nu mai puțin de 1.500. În program figurau vechile materii de științi: matematicile, fizica, dar și chimia și științele culturale, vechile studii literare de geografie, de istorie, de morală, de gramatică, de literatură, dar se mai prevedeau discipline la care școala nu se gândise până atunci: psihologia, supt numele de „analisa înțelegerii“, economia politică.

Asupra acestui învățământ, cu numeroasele lui școli speciale, veni sistemul napoleonian, prin legile de la 10 Maiu 1806, 17 Mart 1808 și 15 Novembre 1811.

Scopul lui Napoleon nu era același ca al revoluționarilor, cari voiau energie și luptă. Lui îi trebuia supunerea desăvârșită față de cugetarea și voința lui, îmbinarea mecanică a unor oameni croiți pe același tip, fără îngăduința varietăților individuale. Corespunzătoare celorlalte domenii ale unei vieți strâns legate și puternic ierarhisate, școala, unită într'o singură construcție de nemiloase linii drepte, trebuia să primească, în treptele ei neted osebite, țintind la o Universitate mai mult de drept și de medicină, — profesioni utile —, un singur impuls, iar acesta era să plece de la monarhul singur, care parcă ar fi fost sigur de o succesiune de moștenitori geniali.

Generalisimul enormei, aproape monstruoasei casărmi școlare e Marele Maestru al Universității, care dispune, în Universitatea din Paris, în cele din provincii, de o

întreagă oaste disciplinată de profesori, „regenți“, ins-
pectori, „principali“, „censori“, „provisori“, *maitres d'é-*
tudes, pedagogi. În fiecare Academie intră toate școlile,
supt ascultarea rectorului numit pe viață de Marele
Maestru.

Consilii funcționează, de la comitetul central la cele
de provincie, cu o competență destul de largă, primind
rapoarte, fixând bugete, examinând conturi, discutând
legi și regulamente, aprobând manuale, dându-și avisul
asupra numirilor și destituirilor.

Supt această oblăduire stau școlarii, în frunte cu
bursierii și semibursierii de Stat, cari vor fi formați
sufletește după comandă.

XXIII.

Sistemul școlar post-napoleonian.

A crea oameni întru toate asemenea, a-i pregăti în același fel pentru cariere asemănătoare, care duceau în cea mai mare parte la budgetul Statului, acesta a fost rezultatul sistemului napoleonian.

Până atunci persoane cu o instrucție și educație deosebite aduceau fiecare nota sa într'o societate care de aceia era plină de varietate, de spontaneitate creatoare. De acum înainte bursierul sau semi-bursierul de Colegiu intra la Facultatea de Drept, își lua titlul de acolo, se înscria în barou, se distingea acolo, semnându-se astfel atenției concetățenilor, cari-l alegeau apoi la Camera Deputaților, și de aici înainte se desfășura o activitate politică putând duce la un Ministeriu ; ceva gazetărie pe alocurea ; une ori și lucrări literare.

Erau spirite, și din ce în ce mai distinse, ale timpului care, păstrând din cele trei lozinci ale anului 1789 „egalitatea“ singură și neputându-se desface nici din strângerea regimului imperial, erau, după căderea acestuia, de părere că, nu numai forma din 1806 e foarte bună, dar că ar trebui să se meargă încă mai departe în această direcție, desființând Colegiile comunale, care erau în adevăr inferioare celor de Stat, și dând „marelui maestru“ al Universității până și școlile primare.

Iată, în adevăr, cum se exprimă încă de atunci un om așa de luminat ca marele erudit B. Hauréau, care a fost supt Republica a treia cercetătorul cel mai autorizat al manuscriselor la Biblioteca Națională din Paris: cu toate metodele defectuoase și „lacunele care au fost semnalate în învățământul ei și pe care nu le-a umplut rău, Universitatea trebuie menținută“.

„Voim numai să protestăm în favoarea ei contra tendinților liberale care o amenință și care, dacă nu se ia sama, vor răsturna o instituție a cărei moștenire interesează în cel mai înalt grad ordinea socială“. El crede în „dreptul Statului de a presida la educația tineretului“, contra „educației date în sama anarhiei“ și pentru „buna disciplină universitară“, ca în Prusia. „Dacă, astăzi, oricare ar fi aparențele, țara în care instinctul egalității e mai bine stabilit în conștiințe este Franța, datorim această binefacere unității învățământului și doctrinelor sănătoase care au fost, de un veac, scrupulos profesate și observate în sânul Universității“. Firește, se va observa „măsura desvoltării tinerilor“ și „diversitatea aptitudinilor“, dar trebuie „să se centralizeze mai strâns, supt comitetul regal, stabilimentele comunale consacrate învățământului secundar, precum și cele consacrate învățământului primar superior și să se declare că aparțin Universității“. Nu pentru că n'avea catedre industriale trebuie să se spuie că ea e „o instituție sterilă, decrepită, care nu e bună de nimic“.

Dar autorul „Istoriei comerțului“, Depping, are altă părere:

„Pretutindenii școlile secundare, care absorbă o mare parte din populație și care aruncă o mulțime de spirite tinere în studii sterile pentru cea mai mare parte. cer aceiași reformă ca în Franța, și pretutindenii, în școlile superioare, se vădesc, în ce privește studiile morale și politice, aceleași lacune care se relevează în învățământul nostru înalt. Pretutindenii se face încă simțită dominația vechilor studii ale Renașterii și pretutindenii profesorii sânt încă paralizați de puterea instituțiilor în acțiunea pe care trebuie s'o exercite asupra doctrianelor actuale... Starea școlilor trebuie să fie în armonie cu a moravurilor și instituțiilor unei țeri. Școlile elementare sau primare ar fi trebuit organizate cele d'întăiu“.

Restaurația, care a făcut să se voteze „Școala de înalte studii“, fără să aibă curagiul de a o realiza, n'a făcut, prin legislația dintre 1806 și 1823, decât să introducă în programe religia și morala creștină, puindu-le supt supravegherea episcopului. Ea a îngăduit refacerea

„congregațiilor“ pentru învățământ, din clerici și laici, și călugării, *les petits frères*, sau *frères gris*, „frații doctrinei creștine“, avură în curând școlile primare.

Așa s'a mers până ce un om din Sudul Franciei, dar un protestant, un istoric al revoluțiilor engleze, un cunoscător al Angliei, Guizot, supt regalitatea liberală a lui Ludovic-Filip, dădu, în 1833, un învățământ elementar susținut de comune sau asociațiile de comune, dar și cu o contribuție, culeasă de Stat, a părinților. Comitete de supraveghere mergeau tot mai sus până la școala de arondisment, la cea de departament, cu trei din șapte membri aleși de corpul didactic și cu participarea unui preot. Școala primară superioară funcționa la fiecare centru de departament, dar putea fi întemeiată și în comuna cu peste 6.000 de locuitori. Institutorii ieșiau de la o școală normală. Se prevedea o întrecere pentru titlul de școală model. Dar restul învățământului rămânea neatins.

În față, Anglia introducea acel învățământ al lui Bell și al lui Lancaster, sistemul alilo-didactic, al copiilor prin copii, care a ajuns până la noi. Iar Germania crea școala secundară de un tip deosebit în „*Bürger-schulen*“ și în „școlile reale“, în care noua tehnică avea un rol important.

XXIV.

Noile laboratorii de știință filosofică și istorică.

În epoca lui Napoleon al III-lea se întemeiază cele d'întâiu școli practice de știință, răspânditoare ale metodelor socotite mai bune și mai sigure, creatoare ale erudițiilor cari aveau să formeze pe cercetătorii meniți a înouă știința în domeniul filologiei și al istoriei.

Seminariile germane nu sânt așa de vechi cum se pare, și ele n'au fost consacrate de la început pregătirii în aceste două ramuri științifice. Cele d'întâiu răspundeau ca menire sensului obișnuit, păstrat până astăzi, al cuvântului. Se învățau în ele să predice viitorii pastori ai Bisericii protestante. După aceia numai s'au format, dar fără un plan asemenea și fără o legislație specială, seminariile filologice, în care, firește, se făcea o operă de traducere și de interpretare, atât de utilă. În al treilea rând, pentru a instrui pe profesorii noului învățământ secundar, seminariile de pedagogie, care au făcut, de sigur, și mult bine, dar au contribuit la răspândirea unei metode unice de predare, neținând samă de inițiativa personală, de puterea de creațiune proprie a profesorului, de ceia ce am putea numi instinctul didactic, ieșit dintr'o iubire pentru ucenici care nu poate fi înlocuită prin paragrafele niciunei doctrine.

Acest din urmă fel de Seminarium era alipit la Universitate, de și ceia ce se învăța acolo trebuia să formeze câmpul de activitate al unei școli speciale, învățământul superior universitar având ca singur scop transmiterea și înaintarea cunoștințelor științifice. În Franța exista însă, tot pe vremea Imperiului al doilea și a lui Duruy, un institut special pentru această operă de preparație : Școala Normală Superioară.

Ea s'a întemeiat și a continuat în condiții de larg orizont și de mare libertate de gândire și de viață a elevilor tineri cari-și terminaseră studiile superioare propriu-zise. O bibliotecă foarte bogată, toate facilitățile de lucru personal, conferințe făcute de fruntași ai științei, sfaturi ale pedagogilor de frunte, toate acestea au creat spiritul acestui așezământ, care a fost imitat și la noi, cu o lipsă de supraveghere complectă la Iași, iar la București, supt directori ca Odobescu și Pompiliu Eliad, într'o prea strânsă legătură cu obiceiurile, legate de alte tradiții, ale Școlii parisiene.

Dar pentru elaborarea științei Duruy a izbutit să creeze acea Școală practică de înalte studii, care fusese votată încă de pe vremea Restaurației.

Aici nu sânt nici concursuri, nici examene, nici diplome. Poate veni oricine și, mai mult decât aceasta, profesorilor înșii, cari poartă numai titlul de „maîtres de conférences“, nu li se cere nici o dovadă de studii oficiale. Materiile nu sânt mărgenite și nu există nicio legătură între ele : orice ramură nouă se poate adăugi dacă este un om de mare valoare pentru a o introduce și represinta. Nu numai programul, dar direcția, spiritul, tendința sânt lăsate la singura judecată a celui care predă. Iar acesta se ține departe de orice demagogie funcționarească, necăutând să atragă și să reție, să măgulească și să recompenseze pe nimeni. „Elevul titular“ capătă, printr'o lucrare, tipărită de școală, gradul de „elev diplomat“, și atâta.

Din această școală a ieșit în bună parte erudiția de sistem german adusă de un Monod, curent care represintă astăzi știința filologică și mai ales cea istorică francesă. Dar, alături, lucrează, pentru a pregăti arhiviști, bibliotecari *École des chartes* (*charte*, document) în care se predă paleografia, diplomatică, istoria evului mediu, vechea literatură francesă, limba francesă medievală. Elevii, puțini la număr, primesc o inițiere complectă și solidă, și ei nu se mulțămesc cu sarcinile administrative pentru care sânt calificați, ci se adaugă la falanga, acum numeroasă, a celor cari au schimbat de la un capăt la altul istoria veacului de mijloc.

XXV.

Schimbările în învățământ supt Napoleon al III-lea.

E de mirare cum s'a putut păstra atâta vreme, până după 1860, sistemul de învățământ, întins asupra Europei întregi, pe care-l crease Imperiul napoleonian.

În adevăr, pentru acel timp era nevoie numai de un tineret disciplinat, ascultător, de absolvenți ai școlilor militare și politehnice pentru cadrele armatei și cele auxiliare ale aceleiași oștiri, de medici pentru campanii și pentru rezultatele campaniilor, de juriști cari aveau să lege împreună și să interpreteze legislația nouă, bogată și pe alocurea greu de înțeles.

De atunci însă viața economică și cea financiară luaseră un imens avânt, creându-se o societate cu totul nouă, de capitaliști și oameni de afaceri, de muncitori a căror educație trebuie făcută pentru ca ei să nu fie o tabără de sălbateci invidioși gata să răstoarne totul, în mijlocul unor bogății create, după socotința lor, pentru alții. Un întreg nou sistem școlar se cerea întemeiat pentru ca învățământul să nu rămâie pierdut și isolat în fața unei lumi cu alte nevoi și cu alte aspirații.

Pentru a pune basa noilor așezăminte și pentru a îndrepta pe cele vechi în așa fel încât să corespundă unor condiții atât de deosebite, trebuia, mai ales în Franța, de obicei așa de conservativă în instituții și programe, acel om de un spirit liber și cu un deosebit curaj în înfruntarea greutăților mari pe care avea să le întâmpine, din partea intereselor jignite, orice îndrăzneală încercare de reformă. Și se mai cerea ca reformatorul să se bucure mai mult timp de încrederea unui Suveran care el însuși să-și dea sama că trecutul nu mai poate fi păstrat în acest domeniu.

Omul a fost Victor Duruy, iar Suveranul Napoleon al III-lea.

Reforma trebuia să atingă, nu atâta Universitatea, lângă care ministrul imperial între 1865—1869 a așezat acea Școală de Inalte studii, cu profesorii după meritul singur, absolut stăpâni pe învățământul lor, și cu elevi de la cari nu se cerea și cărora nu li se făgăduia nicio o diplomă de carieră și de câștig, cât școala secundară, așa de mult rămasă în urmă.

S'a creat întâiu noul învățământ liceal pentru fete, dându-i — ceia ce e de criticat — același program și aceeași direcție ca pentru băieți. La materiile de studiu s'a adăugat istoria contemporană, ceia ce era potrivit să ridice importanța și meritele regimului imperial, la origine și în continuare. Bifurcarea a fost înlăturată în folosul unei pregătiri complete, integrale. Exercițiile fizice, gimnastica, și cele militare, ceia ce era potrivit pentru o domnie sprijinită de armată și întărită, înălțată prin cuceriri, fură puse alături de cursurile teoretice, adesea istovitoare. Ajudorul medical se prevedea pentru întâiași dată.

Cultura alături de liceu se ajută acum cu bibliotecile școlare, și nu lipsiau laboratoriile.

Muncitorul, de care s'a îngrijit, material și moral, atât de mult Napoleon al III-lea, va avea de acum cursurile de adulți. Pentru conducătorii economiei naționale se întemeiază școala industriașilor, având în program științi aplicate, istoria comercială și geografia comercială, dreptul civil și limbile vii. Pentru studiile agronomice s'a făcut mai mult decât în școala de la Roville, la care, supt Ludovic-Filip, a învățat un Ioan Ionescu de la Brad.

Societățile savante din provincie erau recunoscute și ajutate a lucra solidar.

Și cu atâta Duruy devenise dușmanul clerului, care căpătase un mare rol în școală. Încercarea de a mâna pe toți copiii la școala primară a Statului, devenită generală și obligatorie, căzu. În fața coaliției oamenilor trecutului, marele ministru trebui să plece, dar nu fără să lase intituții de care nimeni nu va cuteza să se atingă.

XXVI.

Altă școală: cea din Imperiul Otoman.

Școala apuseană, după dispariția Universităților libere ale evului mediu și după amestecul, tot mai pronunțat, al Statului în învățământ avea un mare defect, pe care nu l-au putut înlătura eforturile unor individualități izolate, ori cât de înalte li-ar fi fost gândurile și de cald entuziasmul. Odată o formă creată ea se desvoltă de la sine, creînd alte forme. Acest formalism împiedecă, în legătură și cu neconținutele vicisitudini politice, două lucruri fără care școala nu poate folosi în adevăr, ci ajunge chiar o pagubă: desvoltarea ei liberă, de o parte, și, de alta, adaptarea ei la nevoile societății, punerea ei în concordanță cu cerințele culturii contemporane.

Altfel e cazul cu învățământul care a *scăpat de tutela, totdeauna brutală, a Statului*. Și nu din cauza unei hotărâri a ei cu stăruință observate, ci pentru că Statul n'a fost în măsură, nu s'a găsit în condiții potrivite pentru a exercita o influență și un control asupra școlii, necum să-i creeze el formele, potrivit cu acele curente care izbutesc a răsbate prin viața politică.

Iată deocamdată forma cea mai simplă a unui învățământ în afară de Stat: aceia din Imperiul Otoman, și anume tot odată la Turcii stăpânitori prin cucerire și la popoarele care au ajuns a li fi supuse.

Bizanțul isprăvise cu o întreită formă a unui învățământ mai înalt: în biserică, lângă biserică și pentru biserică, apoi în școala de Stat pentru a da pe literatul, pe retorul convenabil și în sfârșit în contactul personal dintre dascăl și ucenic.

Turcii otomani nu vin ca națiune, deci nici cu in-

tenții, nici cu pretenții naționale. Ei se simt legați numai de religia lor, și, la alții, ei nu pot să vadă decât alte religii, și numai în legătură cu dânsese, și alte națiuni.

Ce rezultă de aici e următoarea situație:

Școala turcească e pentru înțelegerea unei religii care se sprijină și ea pe o carte, pe un lucru scris, care trebuie citit, copiat și, fiind în limba arabă, înțeles. Hogeza învață pe copii, și el o face lângă moscheia însăși. Clasele se găsesc alături de așezămintele de filantropie pe care le îngrămădesc la zidurile ei ctitorii din deosebitele timpuri.

Cunoștințele de acolo nu ajută pe cineva să ajungă un mare învățat. Și totuși măcar în anumite domenii Turcii au avut, cum se poate vedea din scrierile lui Dimitrie Cantemir, oameni foarte distinși. Dar aceștia nu-și căpătaseră știința la școală, ci prin contactul personal cu învățătorii lor, întocmai ca înaintașii din Blzanț.

În ce privește pe creștini, de la început ei au fost împărțiți pe confesiuni, fiecare din ele: Grecii, adică ortodocși în genere, fiind cuprinși supt numele de *Rum*, „Romani“, *Romei*, Armenii, mai târziu Slavii, înțeleși, cu exarhul căpătat la 1870, numai astfel ca nație a parte.

În mănăstiri, la episcopate ei își au școlile de teologie. Dar e nevoie pentru aceste rase întreprinzătoare și de învățătura necesară unor ramuri de activitate practică, precum e comerțul, întru cât negustorul nu învață de la alt negustor, ori de însușirea acelor cunoștinți fără care nu se poate juca un rol în stratele superioare ale acestei societăți internaționale.

Pentru aceasta cine are interes și găsește bani alcătuiește așezământul, cu profesorii pe cari-i vrea, cu programul care i se pare potrivit, cu tendințele care se impun societății locale, ca și generalității organizației creștine. Ei, eforii, decid de orice, și oricine e amestecat în aceste școli are datoria, și tot interesul, de a se uita la dânsii, de a li cere sfatul și a li primi controlul.

O astfel de școală, asemenea cu a lui Gheorghe Lazăr la București — în fața celei oficiale, princiare, grecești, în care școlarii aduc lemne și tot ce-i trebuie școlii,

ba chiar și profesorului —, are însă posibilități de dezvoltare pe care le-a oprit numai sărăcia ieșită din reaua administrație turcească și din decăderea atât de răpede a vastului imperiu, prea răpede încheșat ca să dureze prea mult.

Dar oricine va regreta că aceste formațiuni au fost înlocuite, îndată ce s'a creat Statul național, cu ceia ce acesta a găsit prea ușor prin împrumutul din Apus.

XXVII.

Școala americană.

Școala americană corespunde, nu unui tip luat din străinătate și adoptat servil, fără discernământ, ci nevoilor, neconținut cercetate și ținute în samă, ale unei societăți întregi.

Pentru a înțelege trebuie să se urmărească deci întreaga dezvoltare a acestei societăți.

Grupe de coloniști răzleși sosesc pe țărmul american : unii căutând un refugiu față de amenințările religiei de Stat din Anglia, alții folosindu-se de privilegiul teritorial pe care li-l acordase, ca unor nobili de frunte ai săi, regele engles. Sânt deosebiri însemnate între ce găsim în aceste locuri depărtate unii și alții, dar nu poate fi vorba, la început, de orașe, nici măcar de sate în înțelesul european, și încă mai puțin în cel românesc al nostru. Sânt fermieri risipiți, cu casele și exploatările lor, pe teritorii foarte întinse. În această față nu poate fi vorba de un alt învățământ decât acela din casă, patriarhal, de la părinți la copii.

De la o vreme se întemeiază târguri, foarte mici și puțin populate până în vremea lui Franklin încă, atunci când pornește războiul de colaborare al acestor colonii englese. În aceste centre modeste, dintre care unele sânt încă de la începutul secolului al XVII-lea, se întemeiază școli elementare asemenea cu cele din vechea patrie, Anglia, așa-numitele „școli de gramatică“ (*grammar schools*).

În ele se insistă, natural, foarte mult asupra lucrurilor în legătură cu credința, la care au continuat să ție așa de mult acești pribegi ai puritanismului. Dacă e vorba despre cunoștinți mai înalte, particularii înteme-

iază așezăminte de un caracter mai înalt, „Academiile“ de limbă latină.

Numai după războiul de independență și după stabilizarea politică se gândesc Americanii la o reorganizare a învățământului lor, și se procedă, în 1821, la întemeierea, în Boston, a unei „Școli înalte“ (High School).

Programul e eminentemente practic: „ca să se poată câștiga primele obișnuinți de hărnicie și stăruință, care sânt esențiale pentru a duce la o viitoare viață de virtute ca folos..., potrivite pentru a pune în mișcare puterile vieții, a pregăti tineretul ca să acopere cu folos și demnitate multe din aceste societăți, și publice și private, în care poate fi pus...; o educație care să-l facă potrivit pentru viața activă și să servească drept temelie pentru a se distinge în profesia sa, ori negustorească ori mecanică (industrială)“.

Acesta fiind scopul, se înțelege că în al doilea învățământ, secundar, nu va veni nimic din nemiloasa rigiditate formalistă a așezămintelor corespunzătoare din Europa. Orice individualitate se poate manifesta, se poate face orice încercare, cât de îndrăzneță.

Principiile care domină sânt două. Pe de o parte, mai ales de la pornirea marii imigrări europene și de la începerea unei imense activități industriale, crearea *cetățeanului american*, oricare ar fi originile lui naționale, faimosul *melting-pot* „creusetul do topire“ a diferențelor etnice. Pe de altă parte, îndemnarea la *manifestarea liberă a mijloacelor date de natură*, nu fără a permite *desvoltarea însușirilor individuale*.

Deci temeiul e pe limba englesă, pe matematici, pe istoria Statelor Unite, pe științi. Din aceste materii, Universitățile, oricât de variată ar fi alcătuirea lor, cer o cantitate de studii într'un învățământ secundar sprijinit pe oare de patruzeci și cinci de minute, care dau pe an treizeci și șase de săptămâni și se integrează în „unități“, dintre care trebuie patru pe an, și anume: trei ani de englesă, doi de matematică, istorie, științi.

Restul de materii, între care latina, greaca, retorica, filosofia, — se cer de Universități alți șase ani, — se alege de școlari înșii, cari mai au și înlesnirea de a în-

tra în clase speciale, de a face cursuri de cercetări pentru orientare, care țin șase săptămâni, de a se înscrie la cursuri facultative, de a încheia „contracte” de studii.

De la un timp, școala primară de opt clase cedează doi ani „Școlii Inalte”, care devine astfel gimnasiul, cum l-am înțeles eu în reforma mea recentă. Dar aceasta dă une ori, ca în California, și ea doi ani din ceia ce acum e cursul celor mai în vârstă (*Junior High School*) pentru a se preface într’o pregătire la Universitate, *Junior College*, care devine ceia ce în aceeași reformă am înțeles ca liceu, funcție pe care o îndeplinește împreună cu „Colegiul”.

XXVIII.

Învățământul superior american.

Școala superioară americană a fost întâiu întemeiată de ctitori particulari, ca Harvard în 1636, după modelul engles, cu unele modificări pe care le impuneau nevoile ieșite din mediul cel nou.

În adevăr, Colegiul engles, care a fost împrumutat de coloniști, e forma în care se trăiește la Universitate, care nu e de fapt decât însumarea mai multor Colegii ridicate unul lângă altul. El are drept scop mai ales să menție supremația unei mândre aristocrații, să cultive tradițiile unui învățământ cu basă clasică, latină și greacă, și să dea Statului un număr de oameni de strălucite însușiri, care să i poată ținea sus demnitatea.

Americanii însă n'aveau tradiții proprii așa de puternice, ei nu erau atât de legați de cultura Renașterii și, cu deosebire, ei nu puteau să aibă ca scop formarea unei astfel de clase, rostul lor fiind acela al unor fermieri, al unor industriași, al unor viitori negustori și financiar, oricât de mare ar fi fost rolul pe care l-a jucat în revoluție un gentilom de țară ca George Washington.

Totuși ca școală de materii literare, în primul rând clasice, au întemeiat ei acele Colegii, în care și până astăzi, pe lângă englesă, fundamentală, și limbile moderne cele mai folositoare pentru dâșii, ca franceza, germana și, în Statele din Sud, spaniola, se păstrează totuși măcar cultul limbii latine.

Așa au mers lucrurile în învățământul înalt al Americii până în acea eră, dintre 1820 și 1840, în care tineri plecați din Continentul Nou au intrat în strâns contact, dornici de a ajunge la același nivel, cu cultura

Europei romantice. E vremea când Longfellow primește înrăurirea liricei germane, când subiectele istorice și pitorești, ca și blaga parisiană, prind pe Washington Irving, și din filosofia germană scoate Emerson îndemnul către înaltul său misticism.

Atunci, la 1847, se întemeiază, cu scopuri științifice care nu mai fuseseră urmărite până atunci, Universitatea din Michigan, căreia-i urmară altele, până ce mai fiecare Stat avu o fundație universitară a sa, numărul lor ridicându-se îndată până la vre-o cincizeci.

Greutatea cea mare era să se găsească puțința de conlucrare între această Universitate de import și vechile Colegii, care, ca fundații particulare, nu se puteau desființa, așa cum la noi Statul e stăpân să prefacă după cum o vrea tot învățământul, de la un capăt la altul.

Cu sau fără acel *Junior College*, încă sporadic numai, Colegiul a luat locul unei pregătiri, care s'a văzut totuși necesară, pentru studiile universitare abstracte, de un caracter științific tot mai pronunțat pentru cine voia să meargă până la capăt, mulți, cari aveau nevoie numai de o atmosferă universitară, oprindu-se după primele semestre. S'au introdus în program limbile moderne de care a fost vorba mai sus, nu atât din punctul de vedere al cercetării filologice, cât pentru a fi scrise și vorbite curent în viață, apoi arta, pedagogia, — dar profesorii iese de obicei din școlile normale de patru ani, în care se intră numai cu atestatul de la High School, — și, ca o anexă, psihologia, apoi științele abstracte, științele naturale, fizică și chimie, științele sociale (economie politică, sociologie, și „știință a afacerilor“). Cu cincisprezece oare pe săptămână, trebuiau să se îndeplinească, în treizeci și șase de săptămâni pe an, opt semestre depline, pentru ca, având certificatul oarelor de gimnastică precise, să se poată ajunge la bacalaureat. De la o bucată de vreme, studentul—căci tânărul de la Colegii nu mai e considerat elev, și la ieșire el poate căpăta o catedră în învățământul secundar — își poate alege un profesor (*major*), căruia să-i consacre cele mai multe din oarele cu care e dator,

câteva totuși rămânându-i la dispoziție după aplecare și gust.

După patru ani se ia bacalaureatul și se trece la studiile universitare propriu-zise, făcute, nu numai de profesori (asistenți, asociați și definitivi), dar și de studenți mai înaintați, așa-numiții instructori. Aici se află nu numai minunate biblioteci, larg și cu iubire deschise, dar și societăți și cluburi de studenți, în care nu se practică numai sportul menit să întreție sănătatea și să dea o vitalitate mai puternică. Se fac sacrificii pentru ca tesa unui student, cartea unui profesor să aibă cea mai bogată informație: e o onoare pentru toți. La capăt e „magisteriul“ și doctoratul.

Azi nimeni nu poate spune că Universitatea americană e inferioară, supt orice raport, celor mai bune din Europa.

XXIX.

Spre școala nouă. — I. Școala primară.

Din această lungă expunere s'a putut vedea câtă deosebire este între nevoile societății și ce oferă învățământul de deosebite grade și chiar ceia ce, în Academii, în societăți științifice, în știința scrisă, se ridică de-asupra ei și pare că evită orice contact cu masele mari, care se cufundă tot mai mult într'o sălbătăcie a cării manifestație energetică nu poate să fie decât revoluția, și de speța cea mai brutală.

Scăparea nu este de cât în noua însuflețire, în larga socializare a școlii de toate treptele.

Ea trebuie să înceapă firește de la școala primară, socotită ca un organism de instrucție și educație trăind pentru sine fără a avea drept scop trecerea la un grad mai înalt.

Odinioară, această școală urmăria un scop bine definit. Evul mediu avea prin dascălii săi de biserică un scop, care, cu mai puțină cunoștință și siguranță, era și în vechea noastră școală până la începutul secolului al XIX-lea: să creeze pe omul creștin, supus voii lui Dumnezeu, urmărind, potrivit cu înalta morală creștină, un nobil ideal. Când monarhia laică s'a ridicat, ca în ferile austriace ale lui Iosif al II-lea, i-a trebuit o altă școală primară, pe care a creat-o, a plătit-o și menținut-o pe lângă școala bisericească, pe care au cunoscut-o și Românii din Ardeal și care avea, deosebit, învățătorii și inspectorii ei. Ceia ce voia așa-numitul „despotism luminat“ era să se creeze un tip nou, de supus ascultător, devotat Suveranului, ținându-i la dispoziție averea și viața. La rândul ei. Revoluția francesă și-a făcut școala primară a ei; din ea trebuia să iasă

altfel de om: cetățeanul liber, acela care a purtat războaiele lui Napoleon. Regimul burghes următor a dat, la orașe, școala menită să creeze pe „gardistul național“, pe micul capitalist. Iar Sovietele dau acum, într-o școală nouă, pe proletarul însuflețit, fără religie, fără amintiri de trecut. Școala fascistă e producătoarea unei generații de alt caracter sufletesc.

Școala primară din cele mai multe State însă n'are niciun ideal: ea nu urmărește nimic decât înarmarea cu anume cunoștinți, mai multe sau mai puține, din care cea mai mare parte nu servesc de loc la greaua luptă a vieții, în marea întrecere dintre nații, dintre clase sociale și dintre indivizi.

Vechea școală și ce se păstrează din ea în organizațiile dictatoriale cu tendinți politice nu ține samă însă de un lucru, care e absolut hotărâtor. În veacurile trecute se trăia în ceia ce Lamprecht numește „tipism“. Tendința era ca toți să fie tot așa, strivindu-se deosebirea de la unul la altul. Dar epoca noastră, atâta vreme cât nu i se va schimba toată structura socială, e una de individualism. Acesta, osebirea omului, e la baza tuturor alcătuirilor ce determină ritmul vieții.

Trebuie deci să se înlăture mașina de uniformizare, aceia care prinde în roțile ei suflete formate într'un anume mediu și le face să piardă orice pecete a ocupației părintești, orice influență a ascendenței. Precum se cuvine, iarăși, să nu considere pe orice școlar nou venit ca un exemplar oarecare de mică umanitate, având doar un nume al lui și un aspect fizic de a cărui desvoltare, de altfel, nu-i pasă școlii. Acești copii au o *zestre a lor*, și ea poate fi *foiositoare și celoralți, făcându-se un schimb de deprinderi și experiențe*, o alilodidactică modernă. În același timp, învățătorul trebuie, nu să caute a crea lucruri al căror germen nu există la cutare sau cutare ucenic, ci să desvolte *pentru fiecare altfel* germenul indestructibil și neschimbabil pe care acesta îl aduce cu sine. Atâtea sisteme și atâtea direcții în aceiași școală, câte tipuri sufletești. Cine nu poate, acela să-și caute altă meserie.

Și școala primară să fie *socială*. *O casă, nu o casarmă; o casă împodobită și înflorită. O altă casă*

părintească. În ea o mică societate să-și formeze, cu solidaritatea și colaborarea ei, ranguri de caracter, de inteligență și de voință, stabilindu-se prin cercetarea și cunoașterea copiilor între sine. Astfel ei vor fi și individual liberi și capabili de a lucra ca oameni împreună.

XXX.

II. Probleme în Universitate.

Universitatea de azi, așa cum rezultă din tradiția medievală, din încercarea de refacere în epoca Revoluției, din învățământul de Stat napoleonian, nu corespunde întru nimic nevoilor societății noastre, căreia-i dă profesori și une ori învățați neutilisabili, și înainte de toate, *nu este* o Universitate.

Și, anume, nici într'un sens.

Universitas studiorum a evului mediu înfățișa în această „universitate“ totalitatea materiilor care puteau interesa pe un om din acea vreme. Dar este oare vre-o Universitate care să se deschidă îndată unei noi ramuri de studii? De obicei ea rămâne să-și facă stagiul, de atâtea ori foarte îndelungat, în institute speciale și numai după aceia răsbate în așezământul central. Și nu e vorba numai de numărul materiilor, ci și de potrivirea, de armonisarea, de unificarea lor.

Astăzi însă Universitatea nu e legată de niciun principiu conducător, libertatea cursurilor, care în ea însăși nu se poate atinge, permițând toate autonomiile și chiar toate ciocnirile, fără ca studenții să aibă în general mijloace necesare pentru a se orienta. Fiind a Statului, ea nu urmărește totdeauna aceleași scopuri cu dânsul, ceia ce nu se poate permite decât într'o Universitate liberă, pe care el, Statul, n'o oprește, dar nici n'o susține. Și, pe de altă parte, riscând să piardă acest sprijin, care poate fi înlocuit prin al societății sau măcar unei părți dintr'însa. — astfel Facultatea catolică, Facultatea protestantă din Paris, — ea nu urmărește curajos o linie revoluționară, îndreptând spre alte ideale, spre un alt fel de a trăi, fiind astfel la unison cu literatura deschizătoare de drumuri.

Și Facultățile — ce nume medieval. cu totul fără sens astăzi! — n'au între ele niciun contact, astfel încât se poate vedea această curiositate monstruoasă: un student de la Drept care învață dreptul roman fără să știe nici limba latină, nici istoria Romanilor.

De fapt, în școala cea mai înaltă se întâlnesc, cum am arătat și altă dată, trei misiuni deosebite, fiecare cerând alte metode, în altă parte.

Cu sau fără ajutorul unei Școli Normale Superioare, care e une ori un internat universitar, alte ori o colecție de conferințe, câte odată și un câmp de exerciții în liceul adaus, ea fabrică profesori, și anume pentru învățământul secundar. Însă aceasta cere, nu adâncirea învățatului într'o materie de specialitate, cercetată original științific, ci mai ales *orizontul unei adevărate și armonioase culturi generale*, fără de care nu se poate vorbi copilului, adolescentului într'un moment când sufletul lui nu e compartimentat. Și mai e nevoie ca acela care alege această chemare să aibă trupul și sufletul potrivite pentru așa ceva: cel d'întâiu: sănătos, plăcut la vedere, cu glasul clar și vibrant: cel de-al doilea luminos, plin de înțelegere, gata de prietenie, capabil de jertfă.

E indispensabilă însă *școala de lucru științific*, care e cu totul altceva, cum o putem vedea în Școala de Înalte Studii din Paris, mai ales în vremea când, fără înfățișarea exterioară a unui institut școlar, ea aduna la o mesuță în odăile înguste ale vechii bibliotecii din evul mediu pe profesori și pe cei câțiva — așa de puțini! — ucenici ai lor. O elaborare și o colaborare fără bănci și fără catedră, fără titluri la început, fără dreptul la o funcție la sfârșit. În America se poate face lecția în fotoliu, și ascultătorii stau tot așa. Note, laude, muștrări n'au ce căuta.

Într'o societate însă care pune totul în mâna maseilor, acestea trebuie să știe despre ce hotărăsc fără apel. Oameni în vrâstă, ieșiți de la muncă, nu intră în cadrele unui program pentru copii. Și nici n'ar veni, cum s'a văzut în anumite încercări din Franța, pentru expuneri savante de specialiști. Sufletul lor cere o cul-

tură generală în forme potrivite pentru maturitatea și experiența, lor. Așa-numita „extensiune universitară”, cu conferințele ei, când ici, când colo, fiecare vorbind de ce-i place fără a se înțelege cu altul și fără a ști ce e publicul care-l ascultă, nu satisface această neapărată nevoie actuală.

Toate trei lucrurile le face astăzi o Universitate de îngrămădire, cârpeală și confusie : ceia ce înseamnă că nu face în adevăr niciunul.

III. Universitatea și școlile speciale.

Vechea Universitate medievală, sprijinită pe necesitatea sufletească a răspândirii, nu de cunoștinți, ci de convingeri și de ideale, nu de transmisiuni științifice, ci de creațiuni în domeniul ideilor, Universitate fără concursuri și examene, fără salarii și perspective de numire în funcții de Stat, n'avea nevoie de un organ școlar supraordonat. Dincolo de dânsa și peste dânsa nu era, nu putea să fie nimic.

E cu totul altfel astăzi. În adevăr nici oamenii, nici ramurile de știință, nici ideile inovatoare nu pot pătrunde decât cu greu la Universitate.

Ea însăși fabrică în prea mare cantitate, prin seminariile ei de pregătire mecanică, „învățați“ cari se îmbulzesc, a doua zi după ce au părăsit-o, la catedrele ei. Din orice om cu oarecare inteligență și stăruință sistemele mecanice pot scoate un erudit convenabil, fără personalitate, fără talent și fără orizont, dar capabil de a da o lucrare convenabilă ca formă. Se adaugă și colaborarea pentru teasă cu profesorul, care pune atâta din informația, critica și forma lui, creînd astfel autori cari foarte adesea nu vor merge mai departe decât frumoasa lucrare de la început. Față de acești îndărătnici ambițioși, stăpâni pe toate dibăciile, scriitorul cu vocație, spiritul independent, omul care înțelege a merge singur, nefiind susținut, rămâne de o parte, și privește cum alții, în avântul lor încrezut, ocupă catedrele.

Neconținut ramuri nouă se desfac din vechiul trunchiu al științei. Nu se pot face catedre pentru dânsese, bugetele Statelor fiind și așa greu împovărate de cere-rile învățământului superior.

În sfârșit este în orice Universitate un conservatism timid, sperios, care le face să reziste cu toată puterea deprinderii, cu toată statornicia în căile bătute, la orice încercare ce poate fi socotită revoluționară.

Pe de altă parte, Universitățile pierd foarte mult, în ce privește cultivarea unei științi în continuă dezvoltare, prin datoria de a da, pentru toate Facultățile, și profesioniști.

Pentru acest din urmă scop ar trebui școli speciale, cu mult mai puțină teorie și mult mai multe exerciții practice. Acesta e cazul și pentru viitorii profesori, dar mai ales pentru aceia cari trebuie să fie avocați și magistrați, la drept, medici curanți, la medicină. În ambele Facultăți sunt atâtea domenii de înalte studii teoretice, care trebuie neglijate pentru a se gândi profesorii la viitorii practicieni. Și aceștia nu iese pregătiți cum trebuie, avocații fiind supuși acuma, și pentru aceasta, la un stagiu din cauza materiei de pură teorie care nu li va servi decât așa de puțin în viitoarea lor carieră.

Neajunsul Universității se vedește și prin școlile speciale care se tot formează alături: astfel, lângă Facultatea de științi : Școala Politehnică, Institutul electro-tehnic, lângă Facultatea de Litere : Școala de arhiviști-paleografi, Școala Normală Superioară ; lângă Facultatea de Drept : un Institut de studii criminologice, unul de drept românesc.

Asemenea școli n'au totdeauna o legătură strânsă cu Universitatea, și mai ales *ele nu sunt legate între dânsese*, ele nu voiesc și nu pot colabora peste despărțiri care sânt numai artificiale. Frecventarea, une ori impusă, lucrările de seminarium ale unor profesori exigenți, cari n'au înțeles că se poate lucra cu folos numai la un seminarium, examenele rețin pe student, al cărui interes adevărat ar fi să meargă de la un loc la altul, după aplecarea sa și direcția studiilor speciale care l-au atras mai mult. El are astfel, undeva, la dispoziție ceia ce-i trebuie, dar împrejurările îl împiedecă să se adape la acest izvor.

IV. Instituții supra-universitare.

Mai presus de Universități și de școlile speciale care li fac concurența există însă astăzi așezăminte a căror acțiune continuă asupra unei societăți ignorante — și învățătura din școală se preface de la o vreme într'o ignoranță și desorientare — ar putea să fie enormă, dacă s'ar hotărî să deschidă porți pe care se îndărătnicesc să le fie lăcătuite.

Academiile oferă un dublu avantaj (dar sânt așa de puțini — la noi încă mai puțini ca aiurea — cari ascultă comunicațiile ce se fac în ele!) aceluia cari, la vrâsta lor, nu se hotărăsc ușor să-și reiea locul pe băncile Facultăților: oameni cari ocupă primele locuri în știință vorbesc despre descoperirile lor, despre noile probleme care se deschid și lucrurile nouă care se adaugă celor cunoscute și, în jurul comunicației lor, se pornesc discuții la care participă alții de aceeași valoare fără ca în public să iasă ceva din ideile care se schimbă ori se ciocnesc astfel. E păcat ca un cerc așa de restrâns să fie singurul care să folosească, și aceasta cu atât mai mult, cu cât unele Academii, ca aceia de Științi morale și politice de la Paris, se ocupă de principalele chestiuni politice, sociale, financiare, economice care sânt la ordinea zilei.

Dacă totuși aceasta nu se face, dacă până și publicațiile academice ajung inaccesibile lumii în afară de un cerc așa de restrâns, explicația se găsește și în istoria însăși a Academiiilor.

Cea francesă a fost creată prin decret regal după sugestiile lui Richelieu, cu o misiune bine definită; a elabora dicționarul, adică acela al terminilor aleși, cari

merită să fie primiți. Mai târziu, în secolul al XVIII-lea, s'a adaus o Academie de Frumoase Arte și una de Medicină, care aveau o origine mai liberă. Nicăiri o astfel de tovărășie și pentru studiile istorice. În Prusia, Academia lui Frederic-cel-Mare e de limbă ca și de compunere francesă, și nimic din ceia ce privește poporul german n'o interesează. În deosebite orașe italiene Academii de diletanți în poezie și retorică n'au nimic a face cu știința, de orice fel. Se iau nume poetice sau glumețe, și la Veneția o astfel de asociație, cu un titlu curios, glumeț, se distrează, între ocupațiile ei intelectuale, cu prostia vanitoasă a unui tip pe care și l-au făcut președinte și membrii se arată ca admiratori ai lui.

După tot ce a turburat și restaurat Revoluția francesă, realistul care este în Napoleon ține samă de puternicul curent științific al epocii sale, de strălucita pleiadă de savanți pe cari-i are la îndemână și întemeiază Institutul de Franța, cu cele cinci Academii care-l compun : de Inscripții și de *belles lettres*, de științi morale și politice, de științi, de frumoase arte și de medicină.

Exemplul se imită aiurea. De acuma istoria va fi în programul Academiiilor și, împreună cu dânsa, toate științele sociale. De la un capăt al lumii la altul, Academii cu acest caracter se înmulțesc. Ele păstrează însă un caracter oficial și hermetic.

E altfel doar în țerile încă neliberate. Aici Academii ieșite din sacrificiul particularilor lucrează cu un zel nesfârșit la înălțarea limbii, la scotocirea istoriei naționale. Așa s'a întâmplat în Polonia împărțită, în Ungaria alipită Austriei, la Sârbi și la Croați, la noi, unde cu membri și din provinciile robite, s'a lucrat la pregătirea unității poporului românesc.

E vremea ca pretutindenii, oricare ar fi originea lor. Academiiile să se puie larg în contact cu societatea, chemând-o, ispitind-o chiar prin toate mijloacele.

Mai închise sânt societățile științifice, care n'au măcar ședinți publice. Și totuși ce nu s'ar fi câștigat de la atâtea dintre ele, care au adus imense sacrificii științii! E de ajuns a pomeni societățile provinciale francese, cele „pentru istoria patriei“ din Italia, societatea din Göt-

tingen, cea din Dresda pentru Germania, Societatea Regală de Istorie și Societatea Asiatică din Londra.

Unde, ca în Franța, s'a încercat punerea lor în legătură, aceasta a rămas de ordine pur formală și administrativă, fără nicio coordonare a lucrurilor. În ce privește opera de răspândire a culturii, unele din ele, care se găsesc în centre mici fără Universitate, ar putea foarte bine să ia locul acestora, în condițiile speciale în care sânt chemate a lucra.

Căci la știință oricine are dreptul, și aceasta e în folosul tuturor.

XXXIII.

V. Biblioteci și conferințe.

A comunica știința, a cultiva gustul, a educa moralitatea în toate straturile societății contemporane e o așa de mare, de imperioasă datorie, încât a nu o îndeplini înseamnă a asista cu nepăsare la înscăunarea anarhiei în lumea care nu din vina ei nu ia nicio parte la civilizația timpurilor noastre.

Sânt, e drept — unde sânt —, biblioteci pentru toată lumea. Ele se feresc, în Europa noastră, de frecvența celor umili, chiar când o inteligență firească și un instinct sănătos îi îndreaptă către porțile lor, așa de strict, de gelos păzite. Cu totul altfel e în acea Americă-de-Nord, a cărei soartă întreagă e pe mâinile celor mulți și mici. Acolo biblioteca ajunge răspânditoare de învățatură și prin aceia că ea îndeamnă la citire, o recomandă, o conduce și o îndreaptă.

Cărțile noi se expun acolo în așa fel încât vizitatorul să le aibă chiar de la intrare în fața lui. Sânt săli consacrate unei ramuri a științei ori a literaturii, așa încât prin însăși privirea împrejur să poată găsi oricine ce se potrivește mai mult cu gustul și cu preocupările sale. Une ori din sala de studii se aud aplause într'odaie vecină : acolo se țin neconținut conferințe explicative, întrebându-se materialul bogat care stă înaintea. Astfel biblioteca devine un mijloc prețios de introducere înțeleaptă în toate domeniile enciclopediei.

Dar Europa cunoaște și întrebunțează foarte larg conferințele.

Ele adună oameni din toate breslele și din toate direcțiile ; din alte orașe ei vin pentru una sau mai multe comunicații cu un public adesea foarte numeros și cu

totul amestecat ; se recurge de unele organizații, și cu caracter comercial pe alocurea, la învățați, la intelectuali din alte țeri, vorbind și în alte limbi.

Dacă ar fi măcar pe țeri o legătură mai strânsă, dacă s'ar stenografia atâtea expuneri care altfel se pierd, dacă s'ar publica fără schimbare, cu toată familiaritatea lor, care cu greu se poate preface în forma literară obișnuită, strict supravegheată, ele ar servi, de sigur, minunat pentru culturalizarea unei societăți care, putând așa de mult ca forță politică, socială și economică, știe așa de puțin și o nemerește așa de prost.

„Conferința“ era odată adunarea unor oameni cari aveau de luat o hotărâre într'o chestiune deschisă, supusă debaterilor lor. În acest sens se vorbește și azi de numeroasele conferinți care se ostenesc, nu cu prea mult folos vizibil, la împăcarea și armonizarea lumii după Marele Războiu.

Dar, în alt sens, acela care ne ocupă, conferința n'a fost decât continuarea, în vederea mai largii răspândiri de anume idei, a vechilor „tese“ din Universitățile de filosofie legate de religie, „tese“ care se afixau și la care se adunau un mare număr de studenți și doctori, doritori de controverse în ce privește cele mai înalte abstracții.

Divergențele religioase din Statele Unite, în cercul protestanților, au îndemnat în secolul al XIX-lea acolo — și în Anglia — la astfel de expuneri publice, convinse și pasionate. Nu e rar să se vadă pe perețele unei case cu mulți locatari chemări la astfel de predici laice. Cu întovărășirea unei naive participări populare, așa face „Armata de mântuire“ (Salvation Army).

Libertatea cuvântului era necesară pentru ca obiectul conferinței să poată fi cel mai variat și mai personal. Aceasta se pe produce însă abia după 1870, când, în același timp, puterea trece în stăpânirea masselor, care, simțindu-și, în oare care măsură măcar, răspunderea, cer a fi lămurite asupra întrebărilor zilei.

Până acum e o inițiativă neprovocată de Stat și desfășurându-se în toată voia, în tot capriciul ei. Ea a făcut, și face, mult bine, așteptându-se vremea când

acest instrument de instrucție și educație se va reglementa prin el însuși, prin simțul ce va avea, tot mai neted, al deosebirii dintre exhibiția de vanitate și cea ce contribuie în adevăr la opera, de supremă valoare, a formării sufletului popoarelor.

TABLA LECȚIILOR

	<u>Pagina</u>
I. În monarhia orientală	1
II. Școala grecească	4
III. Învățământ formal, învățământ de dialectică, învățământ liber în Elada	7
IV. Școala în epoca elenistică	10
V. Învățământul și societatea la Roma și în Imperiul roman . .	13
VI. Creștinismul și școala lui	16
VII. Școala alexandrină-romană și cultura bizantină	19
VIII. Școala „Statului“, școala Bisericii și școala liberă	22
IX. Învățământul apusean până la Carol-cel-Mare	25
X. Școala apuseană până la ivirea dialecticei	28
XI. Scolastică, drept roman și școala arabă de medicină	31
XII. Noul învățământ apusean al miliției apostolice	34
XIII. Frunțașii școlii noi a Ordinelor	36
XIV. Universitatea din Paris	38
XV. Școala alexandrină-romană și cultura bizantină	41
XVI. Școala apuseană până la ivirea dialecticei	43
XVII. Scolastică, drept roman și școala arabă de medicină	46
XVIII. Noul învățământ apusean al miliției apostolice	48
XIX. Concurenții și adversarii învățământului iesuit	50
XX. Reforma școlii în secolul al XVIII-lea	53
XXI. Învățământul și Revoluția francesă	56
XXII. Spiritul revoluționar și cel napoleonian în învățământ	59
XXIII. Sistemul școlar post-napoleonian	62
XXIV. Noile laboratorii de știință filosofică și istorică	65
XXV. Schimbările în învățământ supt Napoleon al III-lea	67
XXVI. Altă școală: cea din Imperiul Otoman	69
XXVII. Școala americană	72
XXVIII. Învățământul superior american	75
XXIX. Spre școala nouă. — I. Școala primară	78
XXX. „ „ „ II. Probleme în Universitate	81
XXXI. „ „ „ III. Universitatea și școlile speciale	84
XXXII. „ „ „ IV. Instituții supra-universitare	86
XXXIII. „ „ „ V. Biblioteci și conferințe	89

Așezământul tipografic
„Datina Românească”
Vălenii-de-Munte
(Prahova)

Prețul : 50 de lei.

www.dacoromanica.ro